

๑๒. ฌานวิภังค

๑. สุตตฺตฺนตภาชนีย

[๕๐๘] อธิ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรํสูโต วิหฺรติ อจฺจวโรจฺจสํปนฺโน อณฺุมตฺเตสฺสุ วชฺเชสฺสุ ภยทสฺสาวิ สฺมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสฺสุ, อีนฺุทฺริเยสฺสุ คฺคตฺทวาโร, โภชเน มตฺตตฺถนฺน, ปุพฺพพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนฺุยฺตุโต สาทจฺจํ เนปฺกํ โฟธิปฺกฺชิกานํ ธมฺมานํ ภาวนาอนุโยคมนฺุยฺตุโต.

โส อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ, อาโลเกเต วิโลเกเต สมฺปชานการี โหติ, สมฺมิชฺชิต^๑ ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ, สงฺฆาปฏิปตฺตจิวรรณเณ สมฺปชานการี โหติ, อสฺสิตเต ปีเต ขายิตเต สายิตเต สมฺปชานการี โหติ, อจฺจวโรจฺจสวากมฺเม สมฺปชานการี โหติ, คเต จิตเต นิสฺสินฺเน สุตเต ชาคริเต ภาสิเต ตฺถนฺุณีภาเว สมฺปชานการี โหติ,

โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชติ อรณฺณํ รุกฺขมฺมูลํ ปพฺพตํ กนฺทํ คิริคฺุหนํ สฺุสฺสานํ วนปตฺถํ อพฺโปกาสํ ปลาลปฺลวฺชํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิคฺุฆเณ สฺุชฺชนวาทํ มนฺุสฺสวราหสฺเสยยํ ปฏิสลฺลฺลาน สารุปฺปํ, โส อรณฺณคโต วา รุกฺขมฺมูลคโต วา สฺุณฺณวาทคโต วา นิสฺสีทิติ ปลลงฺกํ อามฺุชิตฺวา อฺุชฺุ กายํ ปณฺิณาย ปริมุขํ สฺุตี อฺุปฏฺุจเปตฺวา, โส อภิกฺขมฺ โลกํ ปหาย วิคตฺตภาชิณเณ เจตสา วิหฺรติ, อภิกฺขมฺาย จิตฺตํ ปริโสเชติ. พฺยาปาทปโทสํ ปหาย อพฺยาปนฺุณจิตฺโต วิหฺรติ สพฺพปาณ ภูตฺทิตานุกมฺปิ, พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสเชติ. ถินมิทฺทํ ปหาย วิคตฺถินมิทฺุโร วิหฺรติ อาโลกสฺสยฺยํ สโต สมฺปชานเณ. ถินมิทฺุธา จิตฺตํ ปริโสเชติ. อฺุทฺทจฺจกฺกฺกฺจจํ ปหาย อนฺุทฺุโต วิหฺรติ อชฺุณฺตตํ วฺุปสฺนตฺจิตฺโต, อฺุทฺทจฺจกฺกฺกฺจจา จิตฺตํ ปริโสเชติ. วิจิกิจฺจํ ปหาย ตินฺุณ วิจิกิจฺจเณ วิหฺรติ อกถํถิ กุสฺเสสฺสุ ธมฺเมสฺสุ, วิจิกิจฺจาย จิตฺตํ ปริโสเชติ.

โส อิมํ ปญฺจ นีวรเณ ปหาย เจตโส อฺุปกฺกิเลเส ปญฺญาย ทฺุพฺพลึกรเณ วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกฺชํ ปีติสฺุขํ ปจฺมํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, วิตกฺกวิจาร์วานํ วฺุปสฺมา อชฺุณฺตตํ สมฺปสทฺทนํ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สฺมาธิชํ ปีติสฺุขํ ทฺุติยํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, ปีตียา จ วิจาคา อฺุเปกฺชโก จ วิหฺรติ สโต จ สมฺปชานเณ สฺุชฺชยฺจ กายเณ ปฏิสฺุเวเทติ, ยนฺุตํ อริยา อจฺุจิกฺขนฺุติ "อฺุเปกฺชโก สติมา สฺุชฺชวิหารี"ติ, ตติยํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สฺุชฺชสฺส จ ปหานา ทฺุกฺชสฺส จ ปหานา ปุพฺพเว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมา อทฺุทฺทมฺสฺุชฺชํ อฺุเปกฺชชาสติปาริสฺุทฺุธี จตฺตถํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สพฺพโส รฺุปสฺสยฺวานํ สมตฺทิกมฺมา ปฏิสฺุสยฺวานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสยฺวานํ อมนสิการา "อนนฺุโต อากาโส"ติ อากาसानญายตฺนํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สพฺพโส อากาसानญายตฺนํ สมตฺทิกมฺม "อนนฺุตํ วิญฺญานนฺุ"ติ วิญฺญานนฺุญายตฺนํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สพฺพโส วิญฺญานนฺุญายตฺนํ สมตฺทิกมฺม "นตฺถิ กิณฺุจ"ติ อากิณฺุจญายตฺนํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สพฺพโส อากิณฺุจญายตฺนํ สมตฺทิกมฺม เนวสยฺวานาสยฺวานนํ อฺุปสมฺปชฺช วิหฺรติ.

มาติกา.
-----

¹ อ. สมิชฺชิต

[๕๐๙] อธิชาติ อิมิสฺสา ทิฏฐิจิยา อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจฺจิยา อิมิสฺมึ อาทาเย อิมิสฺมึ ฌมฺเม อิมิสฺมึ วินเย อิมิสฺมึ ฌมฺมวินเย อิมิสฺมึ ปาวจเน อิมิสฺมึ พุรหมจฺริเย อิมิสฺมึ สตฺตฺถุสฺสาสเน, เตน วุจฺจติ “อธิชาติ”ติ.

[๕๑๐] ภิกฺขุติ สมณฺณาย ภิกฺขุ, ปฏฺวีณฺณาย ภิกฺขุ, ภิกฺขตฺตีติ ภิกฺขุ, ภิกฺขโกติ ภิกฺขุ, ภิกฺขาจฺริยํ อชฺฌมฺปกโตติติ ภิกฺขุ, ภินฺนปฏฺฐโรติติ ภิกฺขุ, ภินฺนทติ ปาปเก อกฺุสฺเส ฌมฺเมติ ภิกฺขุ, ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกฺุสฺลานํ ฌมฺมานํ ภิกฺขุ, โอธิสฺโส กิเลสฺนํ ปหานา ภิกฺขุ, อนธิสฺโส กิเลสฺนํ ปหานา ภิกฺขุ, เสกฺโข ภิกฺขุ, อเสกฺโข ภิกฺขุ, เนวเสกฺขนาเสกฺโข ภิกฺขุ, อคฺโค ภิกฺขุ, ภโหโร ภิกฺขุ, มณฺโฑ ภิกฺขุ, สारโ ภิกฺขุ, สมคฺเคน สงฺเขน ญฺตฺติจตฺตฺเถน กมฺเมน อกฺุปฺเปน จานารเหเน อฺุปฺสมฺปนฺโนติติ ภิกฺขุ.

[๕๑๑] ปาติโมกฺขนฺติ สึลํ ปติฏฺฐา อาทิ จรณํ สณฺณโม สัวโร โมกฺข์ ปาโมกฺข์ กุสฺลานํ ฌมฺมานํ สฺมาปตฺติยา. สัวโรติ กายิโก อวิตฺถกโม วาจสิโก อวิตฺถกโม กายิกวาจสิโก อวิตฺถกโม. สัวฺโตติ อิมินา ปาติโมกฺขสัวเรน อฺุเปโต โหติ สมฺเปโต อฺุปาคโต สมฺปาคโต อฺุปฺปนฺโน สฺมฺปนฺโน สมนฺนาคโต. เตน วุจฺจติ “ปาติโมกฺขสัวรสัวฺโต”ติ.

[๕๑๒] วิหฺรตฺตีติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตฺตี”ติ.

[๕๑๓] อาจารย์โคจรสมฺปนฺโนติ อตฺถิ อาจารย์, อตฺถิ อนาจารย์.

ตตฺถ กตโม อนาจารย์? กายิโก วิตฺถกโม วาจสิโก วิตฺถกโม กายิกวาจสิโก วิตฺถกโม. อยํ วุจฺจติ อนาจารย์. สพฺพมฺปี ทุสฺสึลยํ อนาจารย์. อึเชกฺจฺใจ เวฬุทานเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปฺุปฺผทาเนน วา ผลทาเนน วา สินฺนทานเนน วา ทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาฏฺกมฺยตาย วา มุคฺคสฺูปตาย^๒ วา ปาริภฺภูยตาย วา ชงฺขมฺเปสนิเกน วา อณฺุยตฺรณฺุยตฺเรเนน วา พุทฺธปฏฺิกฺกุญฺเจเนน มิจฺฉาอาชีเวเนน ซีวิกํ กปฺเปติ. อยํ วุจฺจติ อนาจารย์.

ตตฺถ กตโม อาจารย์? กายิโก อวิตฺถกโม วาจสิโก อวิตฺถกโม กายิกวาจสิโก อวิตฺถกโม. อยํ วุจฺจติ อาจารย์. สพฺพมฺปี สึลสัวโร อาจารย์. อึเชกฺจฺใจ น เวฬุทานเนน น ปตฺตทาเนน น ปฺุปฺผทาเนน น ผลทาเนน น สินฺนทานเนน น ทนฺตกฏฺฐทาเนน น จาฏฺกมฺยตาย น มุคฺคสฺูปตาย น ปาริภฺภูยตาย น ชงฺขมฺเปสนิเกน น อณฺุยตฺรณฺุยตฺเรเนน พุทฺธปฏฺิกฺกุญฺเจเนน มิจฺฉาอาชีเวเนน ซีวิกํ กปฺเปติ. อยํ วุจฺจติ อาจารย์.

[๕๑๔] โคจโรติ อตฺถิ โคจโร, อตฺถิ อโคจโร.

ตตฺถ กตโม อโคจโร? อึเชกฺจฺใจ เวสฺสิยาโคจโร วา โหติ วิธฺวาโคจโร วา ญฺลลฺกุมาริ โคจโร วา ปณฺุทฺทโคจโร วา ภิกฺขุณีโคจโร วา ปานาคารโคจโร วา, สัสมฺภูจฺจ วิหฺรติ ราชฺฐิ ราชฺหมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนฺุโลมิเกน คิหิสิสฺสคฺเคน.^๓ ยานิ วา ปนฺ ตานิ กุลาณิ อสฺสทฺธานิ อปฺุปฺสนฺนानิ อนฺุปานฺุฏฺฏานิ อกฺุโกสฺกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ

^๒ ฉ. มุคฺคสฺูปตาย

^๓ ฉ.ม. สัสคฺเคน

อผาสูกกามาณี อโยคกขเมกามาณี ภิกขุณฺํ ภิกขุณฺีณํ อูปาสกานํ อูปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภขติ ปยิริอุปาสติ. อยํ วุจจติ อโคจโร.

ตตถ กตโม โคจโร? อึเชกจใจ น เวลียาโคจโร โหติ น วิธวาโคจโร น อุลลุลกุมาริ โคจโร น ปณฺทกโคจโร น ภิกขุณิโคจโร น ปานาคารโคจโร, น สํสญฺจโ วิหระติ ราชูหิ ราช มหามตเตหิ ติตฺติเยหิ ติตฺติยสาวเกหิ อนนฺุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ สทฺธานิ ปสนฺนानิ โอปานกฺุฏตานิ กาสาวปชฺุชิตานิ อึสิวาทปฏิวาทานิ อตถกามาณี หิตกามาณี ผาสูกกามาณี โยคกขเมก-กามาณี ภิกขุณฺํ ภิกขุณฺีณํ อูปาสกานํ อูปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภขติ ปยิริอุปาสติ. อยํ วุจจติ โคจโร. อิติ อึมินา จ อากาเรน อึมินา จ โคจเรน อูเปโต โหติ ๕เป๕ สมฺนฺนาคโต, เตน วุจจติ “อากาโรคจรสฺมฺปนฺโน”ติ.

[๕๑๕] อณฺุมตเตสฺ วชฺเชสฺ ภายทสฺสาวีติ ตตถ กตเม อณฺุมตตา วชฺชา? ยานิ ตานิ วชฺชานิ อปฺปมตตกานิ โอรมตตกานิ ลหุสฺสานิ ลหุสฺสมฺมตานิ สญฺญมกรณฺียานิ สํวกรณฺียานิ จิตฺตูปฺปาทกรณฺียานิ มนสิการปฏิวทฺธานิ. อึเม วุจจนฺติ อณฺุมตตา วชฺชา. อิติ อึเมสฺ อณฺุมตเตสฺ วชฺเชสฺ วชฺชทสฺสาวี จ โหติ ภายทสฺสาวี จ อาทินวทสฺสาวี จ นิสฺสรณทสฺสาวี จ, เตน วุจจติ “อณฺุมตเตสฺ วชฺเชสฺ ภายทสฺสาวี”ติ.

[๕๑๖] สฺมาทาย สิภขติ สิภขาปเทสฺสุติ ตตถ กตมา สิภขา? จตสฺโส สิภขา: ภิกขุณฺํ ภิกขุสิภขา, ภิกขุณฺีณํ ภิกขุณิสิภขา, อูปาสกานํ อูปาสกสิภขา, อูปาสิกานํ อูปาสิกสิภขา. อึมา วุจจนฺติ สิภขาโย. อิติ อึมาสฺ สิภขาสฺ สพเพน สพพํ สพพธา สพพํ อเสสํ นิสฺเสสํ สฺมาทาย วตตติ, เตน วุจจติ “สฺมาทาย สิภขติ สิภขาปเทสฺ”ติ.

[๕๑๗] อึนฺุทริเยสฺ คฺคตฺตทวารเวติ อตฺถิ อึนฺุทริเยสฺ คฺคตฺตทวารตา, อตฺถิ อคฺคตฺตทวารตา. ตตถ กตมา อึนฺุทริเยสฺ อคฺคตฺตทวารตา? อึเชกจใจ จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาคาหิ โหติ อณฺุพฺยณฺุชนคฺคาคาหิ, ยตฺวาธิกฺรณเมณํ จกฺขุณฺุทริยํ อสํวุตํ วิหฺรณฺฺติ อภิชฺฌมาโทมนสฺสา ปาปกา อกฺุสลา ฅมฺมา อนฺุवासฺสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย น ปฏฺิปชฺขติ, น รกฺขติ จกฺขุณฺุทริยํ, จกฺขุณฺุทริเย น สํวริ อปาชฺขติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ๕เป๕ ฆาเนน คนฺุํ ฆายิตฺวา ๕เป๕ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา ๕เป๕ กาเยน โผฏฺจพฺพํ ผุสฺสิตฺวา ๕เป๕ มนฺสา ฅมฺมํ วิญฺญาเย นิมิตฺตคฺคาคาหิ โหติ อณฺุพฺยณฺุชนคฺคาคาหิ, ยตฺวาธิกฺรณเมณํ มนินฺุทริยํ อสํวุตํ วิหฺรณฺฺติ อภิชฺฌมาโทมนสฺสา ปาปกา อกฺุสลา ฅมฺมา อนฺุवासฺสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย น ปฏฺิปชฺขติ, น รกฺขติ มนินฺุทริยํ, มนินฺุทริเย น สํวริ อปาชฺขติ. ยา อึเมสํ ฅนฺุณํ อึนฺุทริยานํ อคฺคตฺติ อโคปนา อนารกฺุโข อสํวโร. อยํ วุจจติ อึนฺุทริเยสฺ อคฺคตฺตทวารตา.

ตตถ กตมา อึนฺุทริเยสฺ คฺคตฺตทวารตา? อึเชกจใจ จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาคาหิ โหติ นานฺุพฺยณฺุชนคฺคาคาหิ, ยตฺวาธิกฺรณเมณํ จกฺขุณฺุทริยํ อสํวุตํ วิหฺรณฺฺติ อภิชฺฌมาโทมนสฺสา ปาปกา อกฺุสลา ฅมฺมา อนฺุवासฺสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย ปฏฺิปชฺขติ, รกฺขติ จกฺขุณฺุทริยํ, จกฺขุณฺุทริเย สํวริ อปาชฺขติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ๕เป๕ ฆาเนน คนฺุํ ฆายิตฺวา ๕เป๕ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา ๕เป๕ กาเยน โผฏฺจพฺพํ ผุสฺสิตฺวา ๕เป๕ มนฺสา ฅมฺมํ วิญฺญาเย น นิมิตฺตคฺคาคาหิ โหติ นานฺุพฺยณฺุชนคฺคาคาหิ, ยตฺวาธิกฺรณเมณํ มนินฺุทริยํ อสํวุตํ วิหฺรณฺฺติ อภิชฺฌมาโทมนสฺสา ปาปกา

อกุศลลา ฌมมา อนวาสสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย ปฏฺฐิตี, รกฺขติ มนฺนิทฺริยํ, มนฺนิทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติ. ยา อิมํสํ ฌนํ, อิทฺริยานํ, คฺคตฺติ, โคปนา, อารกฺโข, สํวโร. อโย วุจฺจติ, อิทฺริเยสุ, คฺคตฺทวาทตา. อิมาย, อิทฺริเยสุ, คฺคตฺทวาทตฺตาย, อุเปโต, โหติ ฯเปฯ, สมนฺนาคโต, เตน, วุจฺจติ “อิทฺริเยสุ, คฺคตฺทวาทโร”ติ.

[๕๑๘] โภชเน มตฺตตฺตฺตฺตฺตฺติ, อตฺถิ โภชเน มตฺตตฺตฺตฺตฺตฺตา, อตฺถิ โภชเน อมตฺตตฺตฺตฺตฺตา.

ตตฺถ, กตฺมา, โภชเน อมตฺตตฺตฺตฺตฺตา? อิทฺทกฺจฺจโย, อปฺปฏิสงฺขา, อโยนิโส, อหารํ, อหารเวตี, ทวาย, มทฺทาย, มณฺทนาย, วิทฺถุสฺทนาย. ยา, ตตฺถ, สนฺตฺตฺตฺตฺตฺติ, อมตฺตตฺตฺตฺตฺตา, อปฺปฏิสงฺขา, โภชเน. อโย วุจฺจติ “โภชเน อมตฺตตฺตฺตฺตฺตา”ติ.

ตตฺถ, กตฺมา, โภชเน มตฺตตฺตฺตฺตฺตา? อิทฺทกฺจฺจโย, ปฏฺฐิตฺสงฺขา, ยโยนิโส, อหารํ, อหารเวตี, เนว, ทวาย, น, มทฺทาย, น, มณฺทนาย, น, วิทฺถุสฺทนาย, ยวาท, อิมสฺส, กายสฺส, จิตฺติยา, ยาปนาย, วิทฺธิสฺส, ปฺรติยา, พฺรหมจฺจริยานุคฺคทาย, อิตฺติ, ปฺรจฺจณฺน, เวทนํ, ปฏฺฐิตฺสงฺขามิ, นวณฺน, เวทนํ, น, อุเปตฺปา, เทสฺส, ยามิ, ยาตรา, จ, เม, ภาวิสฺส, อนวชฺชิตา, จ, ผาสฺสุ, วิทฺทาโร, จาติ. ยา, ตตฺถ, สนฺตฺตฺตฺตฺตฺติ, มตฺตตฺตฺตฺตฺตา, ปฏฺฐิตฺสงฺขา, โภชเน. อโย วุจฺจติ, โภชเน, มตฺตตฺตฺตฺตฺตา. อิมาย, โภชเน, มตฺตตฺตฺตฺตฺตาย, อุเปโต, โหติ ฯเปฯ, สมนฺนาคโต, เตน, วุจฺจติ “โภชเน มตฺตตฺตฺตฺตฺตา”ติ.

[๕๑๙] กถฺน, ภิกฺขุ, ปุพฺพรตฺตฺตฺตฺตา, ปฺรตฺตฺตฺตฺตฺตา, ชาคฺคริยานุโยคฺมณฺญตฺตฺตฺโต, โหติ? อิตฺถ, ภิกฺขุ, ทิวสํ, จงฺกเมน, นิสฺสชฺชาย, อวฺรณฺนีเยหิ, ฌมฺเมหิ, จิตฺตํ, ปฺริโสเชตี, รตฺติยา, ปจฺจํ, ยามํ, จงฺกเมน, นิสฺสชฺชาย, อวฺรณฺนีเยหิ, ฌมฺเมหิ, จิตฺตํ, ปฺริโสเชตี, รตฺติยา, มชฺชมิ, ยามํ, ทกฺขิณฺน, ปสฺเสน, สึทฺสเยยฺยํ, กปฺเปตี, ปาเท, ปาทํ⁴, อจฺจาชฺชาย, สโต, สมฺปชฺชานโน, อฏฺฐจฺจนฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ, มนฺสิทฺทิตฺวา, รตฺติยา, ปจฺจํ, ยามํ, ปจฺจจฺจจฺจชฺชาย, จงฺกเมน, นิสฺสชฺชาย, อวฺรณฺนีเยหิ, ฌมฺเมหิ, จิตฺตํ, ปฺริโสเชตี. เอวํ, ภิกฺขุ, ปุพฺพรตฺตฺตฺตฺตา, ปฺรตฺตฺตฺตฺตฺตา, ชาคฺคริยานุโยคฺมณฺญตฺตฺตฺโต, โหติ.

[๕๒๐] สาทจฺจณฺตฺติ, โย, เจตฺตฺสิโก, วิริยารมฺภโ, ฯเปฯ, สมนฺนวายาโม.

[๕๒๑] เนปฺกณฺตฺติ, ยา, ปญฺญา, ปชฺชานนา, ฯเปฯ, อโมโห, ฌมฺมวิจโย, สมนฺนทฺทิจฺจ.

[๕๒๒] โพิทฺธิ, ปกฺขิกานํ, ฌมฺมานํ, ภาวนานุโยคฺมณฺญตฺตฺตฺโต, ตตฺถ, กตฺเม, โพิทฺธิ, ปกฺขิกา, ฌมฺมา? สตฺต, โพิทฺธิ, ฌมฺมา: สติสมฺโพทฺธิ, ฌมฺมวิจยสมฺโพทฺธิ, วิริยสมฺโพทฺธิ, ปิตฺติสมฺโพทฺธิ, ปสฺสทฺทิสฺมฺโพทฺธิ, สมาสฺมฺโพทฺธิ, อุเปทฺทฺทาสฺมฺโพทฺธิ. อิม, วุจฺจณฺตฺติ, โพิทฺธิ, ปกฺขิกา, ฌมฺมา. อิตฺติ, เต, โพิทฺธิ, ปกฺขิก, ฌมฺเม, อาเสวตี, ภาเวตี, พุทฺธิ, ไรตี, เตน, วุจฺจติ “โพิทฺธิ, ปกฺขิกานํ, ฌมฺมานํ, ภาวนานุโยคฺมณฺญตฺตฺตฺโต”ติ.

[๕๒๓] กถฺน, ภิกฺขุ, อภิกฺกณฺเต, ปฏฺฐิตฺกณฺเต, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, อาโลกิตฺเต, วิโลกิตฺเต, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, สมนฺนชฺชิต, ปสฺสริเต, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, อสิต, ปิต, ชายิต, สยิต, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, อจฺจวาร, ปสฺสจวกรมฺเม, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ, คเต, จิต, นิสฺสินฺน, สุตเต, ชาคฺคริเต, ภาสิต, ตฺถนฺนํ, ภาเว, สมนฺนชฺชานกาลี, โหติ? อิตฺถ, ภิกฺขุ, สโต, สมนฺนชฺชานโน, อภิกฺกมตี, สโต, สมนฺนชฺชานโน, ปฏฺฐิตฺกมตี, สโต, สมนฺนชฺชานโน, อาโลเกตี, สโต, สมนฺนชฺชานโน, วิโลเกตี, สโต, สมนฺนชฺชานโน, สมนฺนชฺชิต, สโต, สมนฺนชฺชานโน, ปสฺสริเต,

4 ก. ปาเทน ปาท

สโต สมปะชานการี โหติ, สงฆาปฏิปัตตจิวรรธารणे สโต สมปะชานการี โหติ, อสึเต ปีเต ขายิตे
 सायिते सतो सम्पचानगारि होति, अज्जारपसुसवगममे सतो सम्पचानगारि होति, कते जिते निसिने
 सुत्ते चाकुरिते णासिते तुण्हीणावे सतो सम्पचानगारि होति.

[๕๒๔] ตตถ กตมา สติ? ยา สติ अनुसสติ ปฏิสสติ สติ สรณता चरणता अपिलापन्ता
 असम्मसन्ता สติ สตินุทริยं สติพลं सम्मासติ. อयं วุจจติ สติ.

[๕๒๕] สมปะชานนติ ตตถ กตมं สมปะชณณํ? ยา ปญญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย
 ญมม วิจโย สลลภขณา อุลภขณา ปจจุปลภขณา ปณฺธิจจํ โกสลลํ เนปฺพณณํ เวภพยา จินฺตา
 อูปปริกขา ฐีรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมปะชณณํ ปโตโท ปญญา ปญฺญินุทริยं
 ปญญาพลํ ปญญาสตุถํ ปญญาปาสาโท ปญญาอาโลโก ปญญาโอภาโส ปญญาปชฺไซโต
 ปญญารตฺนํ อโมโห ญมมวิจโย सम्มาทิฏฺฐิ. อิทํ วุจจติ สมปะชณณํ. อิติ อิมาย จ สติยา
 อิมินา จ สมปะชณณเณ อูเปโต โหติ ฯเปฯ สมนฺนาคโต. เอวํ ภิกขุ สโต สมปะชานอ อภิกกมติ,
 สโต สมปะชานอ ปฏิกกมติ, สโต สมปะชานอ อาโลเกติ, สโต สมปะชานอ วิโลเกติ, สโต สมปะชานอ
 สมมิญเชติ, สโต สมปะชานอ ปสาเวติ, สโต สมปะชานการี โหติ, สงฆาปฏิปัตตจิวรรธารणे สโต
 สมปะชานการี โหติ, อสึเต ปีเต ขายิตे सायिते सतो सम्पचानगारि होति, अज्जारपसुसवगममे
 सतो सम्पचानगारि होति, कते जिते निसिने सुत्ते चाकुरिते णासिते तुण्हीणावे सम्पचानगारि
 होति.

[๕๒๖] วิวิตตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนนํ โหติ, ตถจ อนาภิณฺณํ คหฺภูเจहि
 ปพฺพชิตฺเทหิ, เตน ตํ วิวิตตํ. ทูเร เจปิ เสนาสนนํ โหติ, ตถจ อนาภิณฺณํ คหฺภูเจहि ปพฺพชิตฺเทหิ,
 เตน ตํ วิวิตตํ.

[๕๒๗] เสนาสนนฺติ มญฺจิปิ เสนาสนนํ, ปิจฺจิปิ เสนาสนนํ, ภิสฺสิปิ เสนาสนนํ, พิพฺโพหนฺนปิ^๕
 เสนาสนนํ, วิหาโรปิ เสนาสนนํ, อชฺชมโยโคปิ เสนาสนนํ, ปาสาโทปิ เสนาสนนํ, อญฺญโฏปิ เสนาสนนํ,
 มาโลปิ เสนาสนนํ, เลณมฺปิ เสนาสนนํ, คฺหาปิ เสนาสนนํ, รุกฺขมฺมูลิปิ เสนาสนนํ, เวพฺุคฺมุโพปิ เสนาสนนํ,
 ยตถ วา ปน ภิกขุ ปฏิกกมฺนฺติ, สพฺพเมตํ เสนาสนนํ.

[๕๒๘] วิวิตตํ เสนาสนนํ ภาชตีติ อิมํ วิวิตตํ เสนาสนนํ ภาชติ สมฺภาชติ เสเวติ นิสเวติ
 สํเสเวติ, เตน วุจจติ "วิวิตตํ เสนาสนนํ ภาชตี"ติ.

[๕๒๙] อรณฺณนฺติ นิภขมิตฺวา พหิอินฺทชฺีลา, สพฺพเมตํ อรณฺณํ.

[๕๓๐] รุกฺขมฺลนฺติ รุกฺขมฺลํเยว รุกฺขมฺลํ, ปพฺพโตเยว ปพฺพโต. กนฺทราเยว กนฺทรา,
 คิริคฺหาเยว คิริคฺหา, สฺसानํเยว สฺसानํ, อพฺโภกาไสเยว อพฺโภกาไส, ปลาลปฺปฺญฺไซเยว ปลาลปฺปฺญฺไซ.

[๕๓๑] วนปฺตถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ วนสฺถนฺทานเมตํ
 เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ ภูสฺนทานเมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ สโลมฺหฺसान
 เมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ ปริยฺนฺตานเมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ น
 มฺนุสฺสุปฺจาวานเมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ, วนปฺตถนฺติ ทูรภิสฺมฺภวานเมตํ เสนาสนนํ อธิวจฺนํ.

[๕๓๒] อปฺปสทฺทนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนนํ โหติ, ตถจ อนาภิณฺณํ คหฺภูเจहि

⁵ อ.ม. ทิพโพหนฺนปิ

ปพฺพชิตฺเตหิ, เตเน ตํ อปฺปสทฺทํ. ทฺวเร เจปฺปี เสนาสนํ โหติ, ตถจฺจ อนาภิณฺณํ คหฺมุจฺเจหิ ปพฺพชิตฺเตหิ, เตเน ตํ อปฺปสทฺทํ.

[๕๓๓] อปฺปนิคฺโขสนฺติ ยทฺเว ตํ อปฺปสทฺทํ, ตทฺเว ตํ อปฺปนิคฺโขสฺ. ยทฺเว ตํ อปฺปนิคฺโขสฺ, ตทฺเว ตํ วิชนฺวาทํ. ยทฺเว ตํ วิชนฺวาทํ, ตทฺเว ตํ มนุสฺสราหสฺเสยฺยกํ. ยทฺเว ตํ มนุสฺสราหสฺเสยฺยกํ ตทฺเว ตํ ปฏฺิสลฺลานสฺสารูปฺปํ.

[๕๓๔] อรฺกขมฺมคฺโคโต วา รุกฺขมฺมคฺโคโต วา สฺสฺวณฺวาคารคฺโคโต วาติ อรฺกขมฺมคฺโคโต วา โหติ รุกฺข-มฺมคฺโคโต วา สฺสฺวณฺวาคารคฺโคโต วา.

[๕๓๕] นิสีทฺติ ปฺลลํกํ อามฺภุชิตฺวาติ นิสีนฺโน โหติ ปฺลลํกํ อามฺภุชิตฺวา.

[๕๓๖] อุกฺกํ กายํ ปณฺธิยาติ อุกฺกโก โหติ กายโย จิตฺโต ปณฺธิยิตฺโต.

[๕๓๗] ปริมุขํ สฺตี อฺปฏฺจเปตฺวาติ ตตฺถ กตฺมา สฺตี? ยถา สฺตี อนุสฺสตี ฯเปฯ สฺมมาสฺตี. อຍံ วุจฺจตี สฺตี. อຍံ สฺตี อฺปฏฺจจิตฺตา โหติ สฺปฏฺจจิตฺตา นาสိကคฺเค วา มฺุขนิมิตฺเต วา, เตเน วุจฺจตี “ปริมุขํ สฺตี อฺปฏฺจเปตฺวา”ติ.

[๕๓๘] อภิขฺฌํ โลกํ ปหายาติ ตตฺถ กตฺมา อภิขฺฌมา? โย ราโค สฺวาราโค ฯเปฯ จิตฺตสฺส สฺวาราโค. อຍံ วุจฺจตี อภิขฺฌมา.

ตตฺถ กตฺโม โลกํ? ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลกํ. อຍံ วุจฺจตี โลกํ. อຍံ อภิขฺฌมา อิมฺมฺหิ โลกํ สฺนฺตา โหติ สฺมิตา วฺุပ္สฺนฺตา อตฺถງคฺตา อพฺภตฺถງคฺตา อปฺปีตา พฺยပပါတฺตา สฺสิตา วิสฺสิตา พฺยນฺตีကတฺตา, เตเน วุจฺจตี “อภิขฺฌํ โลกํ ปหายา”ติ.

[๕๓๙] วิคตฺวามฺภุชฺเฌเน เจตฺสาติ ตตฺถ กตฺมံ จิตฺตํ? ยံ จิตฺตํ มโน มานสฺ ๒เปฯ ตชฺชฺชา มโนวิญฺญာณဇာတု. อိทံ วุจฺจตี จิตฺตံ. อိทံ จิตฺตံ วิคตฺวามฺภุชฺฌံ โหติ, เตเน วุจฺจตี “วิคตฺวามฺภุชฺเฌเน เจตฺสา”ติ.

[๕๔๐] วิหฺรตีติ อิริยิตฺติ วตฺตติ ปาเลติ ยပေติ ยာပေติ จรฺตี วิหฺรตี, เตเน วุจฺจตี “วิหฺรตี”ติ.

[๕๔๑] อภิขฺฌมาย จิตฺตံ ปฺริโสເເຕီติ ตตฺถ กตฺมา อภิขฺฌมา? โย ราโค สฺวาราโค ๒เปฯ จิตฺตสฺส สฺวาราโค. อຍံ วุจฺจตี อภิขฺฌมา. ตตฺถ กตฺมံ จิตฺตံ? ยံ จิตฺตံ มโน มานสฺ ๒เปฯ ตชฺชฺชา มโนวิญฺญာณဇာတု. อိทံ วุจฺจตี จิตฺตံ. อိทံ จิตฺตံ อิมาย อภิขฺฌมาย สฺເເຕတိ วิสฺເເຕတိ ปฺริโสເເຕတိ โမເເຕတိ วิโမເເຕတိ ปฺริโမເເຕတိ, เตเน วุจฺจตี “อภิขฺฌมาย จิตฺตံ ปฺริโสເເຕတိ”ติ.

[๕๔๒] พฺยาปาทปทิสฺ ปหายาติ อตฺถิ พฺยาปาท, อตฺถิ ปทิสฺ.

ตตฺถ กตฺโม พฺยาปาท? โย จิตฺตสฺส อາขฺมาโต ปฏฺิขฺมาโต ปฏฺิขฺมံ ปฏฺิวิโรໄ ໄโกໄไป ပໄโกໄไป สฺมပໄโกໄไป ทໄโส ပໄทໄโส สฺມပໄทໄโส จิตฺตสฺส พฺยาပတฺติ มโนပໄทໄโส ໄโกໄໄ ໄกฺุชฺฌนา ໄกฺุชฺฌิตตํ ทໄโส ทฺุສນာ ทฺุສิตตํ พฺยาပတฺติ พฺยาပชฺชฺนา พฺยาပชฺชิตตํ วิโรໄໄ ปฏฺิวิโรໄໄ ໄจณฺชိကံ ໄอສສໄໄ ໄอนตฺตมນຕာ ໄจิตฺตสฺส. อຍံ วุจฺจตี พฺยาปาท.

ตตฺถ กตฺโม ปทิสฺ? โย พฺยาปาท โส ปทิสฺ, โย ปทิสฺ โส พฺยาปาท. อิติ อຍဉ္စ ပျာပာတိ အຍဉ္စ ပတိၤလၢၤ ၵနတၢၤ ၵမိတၢၤ ဝုပ္ဍနတၢၤ အတၢၤဂတၢၤ အပုဂ္ဂတၢၤဂတၢၤ အပီတၢၤ ပျပပါတၢၤ ၵလိတၢၤ ၵလိတၢၤ ပျနတီကတၢၤ, ထေၤ ဝုဉ္စတိ “ပျာပာပတိၤလၢၤ ပဟယာ”တိ.

[๕๔๓] อพฺยาပນฺนจิตฺโตติ ตตฺถ กตฺมံ จิตฺตံ? ยံ จิตฺตံ มโน มานสฺ ๒เปฯ ตชฺชฺชา

มโนวิญญานธาตฺว. อิทํ วุจฺจติ จิตฺตํ. อิทํ จิตฺตํ อพฺยาปนฺนํ โหติ, เตน วุจฺจติ “อพฺยาปนฺน จิตฺโต”ติ.

[๕๔๔] วิหรตีติ อิริยติ ๗เปฯ วิหรติ, เตน วุจฺจติ “วิหรตี”ติ.

[๕๔๕] พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสເເຕຕິติ อตฺถิ พฺยาปาโท, อตฺถิ ปโทโส.

ตตฺถ กตโม พฺยาปาโท? โย จิตฺตสฺส อาฆาโต ปฏฺิฆาโต ปฏฺิฆํ ปฏฺิวิโรโห โโกโป ปโกโป สมฺปโกโป โทโส ปโทโส สมฺปโทโส จิตฺตสฺส พฺยาปตฺติ มโนปโทโส โโกโห กุชฺฌณา กุชฺฌิตตฺตํ โทโส ทูสฺนา ทูสฺสิตตฺตํ พฺยาปตฺติ พฺยาปชฺชฺนา พฺยาปชฺชิตตฺตํ วิโรโห ปฏฺิวิโรโห จณฺทิกุกํ อสฺสุโรโป อนตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส. อຍံ วุจฺจติ พฺยาปาโท.

ตตฺถ กตโม ปโทโส? โย พฺยาปาโท โส ปโทโส, โย ปโทโส โส พฺยาปาโท.

ตตฺถ กตมํ จิตฺตํ? ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ ๗เปฯ ตชฺชา มโนวิญญานธาตฺว. อิทํ วุจฺจติ จิตฺตํ. อิทํ จิตฺตํ อิมฺมหา พฺยาปาทปโทสา โสເເຕติ วิโสເເຕติ ปริโสເເຕติ โມເເຕติ วิโมເເเตติ ปริโมເເเตติ, เตน วุจฺจติ “พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสເເຕຕິ”ติ.

[๕๔๖] ถีนมิทฺธํ ปหายาติ อตฺถิ ถีนํ, อตฺถิ มิทฺธํ.

ตตฺถ กตมํ ถีนํ? ยา จิตฺตสฺส อกฺลยตา อกมฺมณฺณตา โอลึยฺนา สลฺลึยฺนา สีนํ ลึยฺนา ลึยิตตฺตํ ถีนํ ถึยฺนา ถึยิตตฺตํ จิตฺตสฺส. อิทํ วุจฺจติ ถีนํ.

ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ? ยา กายสฺส อกฺลยตา อกมฺมณฺณตา โอนาโห ปริโยนาโห อนฺโต สโมโรโห มิทฺธํ โสปฺปํ ปจฺฉายิกา โสปฺปํ สฺุปฺนา สฺุปีตตฺตํ. อิทํ วุจฺจติ มิทฺธํ. อิติ อิทฺถจฺ ถีนํ อิทฺถจฺ มิทฺธํ สฺนฺตา โหนฺติ สฺมิตา วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺกตฺถงฺคตา อปฺปีตา พฺยปฺปีตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจฺจติ “ถีนมิทฺธํ ปหายา”ติ.

[๕๔๗] วิคตถีนมิทฺธโรติ ตสฺส ถีนมิทฺธสฺส จตฺตตฺตา วฺนตฺตตา มุตฺตตฺตา ปหีนตฺตา ปฏฺิณิสฺสญฺจตฺตา ปหีนปฏฺิณิสฺสญฺจตฺตา, เตน วุจฺจติ “วิคตถีนมิทฺธโร”ติ.

[๕๔๘] วิหรตีติ ๗เปฯ เตน วุจฺจติ “วิหรตี”ติ.

[๕๔๙] อาโลกสณฺณเปตี ตตฺถ กตมา สณฺณา? ยา สณฺณา สณฺชานฺนา สณฺชานิตตฺตํ. อຍံ วุจฺจติ สณฺณา. อຍံ สณฺณา อาโลกา โหติ วิวฺฐา ปริสุทฺธา ปริโยทาตา, เตน วุจฺจติ “อาโลกสณฺณเปตี”ติ.

[๕๕๐] สโต สมฺปชานนฺติ ตตฺถ กตมา สติ? ยา สติ อฺนุสฺสติ ๗เปฯ สมฺมาสติ. อຍံ วุจฺจติ สติ.

ตตฺถ กตมํ สมฺปชณฺณํ? ยา ปณฺณา ปชานฺนา ๗เปฯ อโมโห ฌมฺมวิจโย สมฺมาทิกฺุจฺ. อิทํ วุจฺจติ สมฺปชณฺณํ. อิติ อิมาย จ สติยา อิมินา จ สมฺปชณฺณเณน อฺุเปโต โหติ ๗เปฯ สมฺนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ “สโต สมฺปชานน”ติ.

[๕๕๑] ถีนมิทฺธา จิตฺตํ ปริโสເເຕຕິติ อตฺถิ ถีนํ, อตฺถิ มิทฺธํ.

ตตฺถ กตมํ ถีนํ? ยา จิตฺตสฺส อกฺลยตา ๗เปฯ ถึยิตตฺตํ จิตฺตสฺส. อิทํ วุจฺจติ ถีนํ.

ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ? ยา กายสฺส อกฺลยตา ๗เปฯ สฺุปีตตฺตํ. อิทํ วุจฺจติ มิทฺธํ.

ตตฺถ กตมํ จิตฺตํ? ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ ๗เปฯ ตชฺชา มโนวิญญานธาตฺว. อิทํ วุจฺจติ

จิตต์. อิหํ จิตต์ํ อิมมหา ถีนมิทฐา โสเธติ วิโสเธติ ปริโสเธติ โมเจติ วิโมเจติ ปริโมเจติ, เตน วุจจติ "ถีนมิทฐา จิตต์ํ ปริโสเธตี"ติ.

[๕๕๒] อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหายาติ อตฺถิ อุทฺธจฺจํ, อตฺถิ กุกฺกุจฺจํ.

ตตฺถ กตมํ อุทฺธจฺจํ? ยํ จิตฺตสฺส อุทฺธจฺจํ อวฺอุปสมิ เจตฺโส วิกฺเขโป ฆนฺตตฺตํ จิตฺตสฺส. อิหํ วุจจติ อุทฺธจฺจํ.

ตตฺถ กตมํ กุกฺกุจฺจํ? อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา อวฺชฺเช วชฺชสญฺญิตา วชฺเช อวชฺชสญฺญิตา, ยํ เหววฺวูปํ กุกฺกุจฺจํ กุกฺกุจฺจายนา กุกฺกุจฺจายิตตฺตํ เจตฺโส วิปฺปฏิสฺสโร มโนวิเลขา. อิหํ วุจจติ กุกฺกุจฺจํ. อิติ อิทฺถจฺจํ อุทฺธจฺจํ อิทฺถจฺจํ กุกฺกุจฺจํ สนฺตา โหนฺติ สมิตา วฺอุปสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจจติ "อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหายา"ติ.

[๕๕๓] อนฺุทฺธโตติ ตสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส จตฺตตฺตา วนฺตตฺตา มุตฺตตฺตา ปหีนฺตฺตา ปฏฺินิสฺสญฺจตฺตา ปหีนฺปฏฺินิสฺสญฺจตฺตา, เตน วุจจติ อนฺุทฺธโตติ.

[๕๕๔] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปยฺ วิหฺรติ, เตน วุจจติ "วิหฺรตี"ติ.

[๕๕๕] อชฺฌตฺตนฺติ ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วฺอุปสนฺตจิตฺโตติ ตตฺถ กตมํ จิตต์ํ? ยํ จิตต์ํ มโน มานสํ ๗เปยฺ ตชฺชา มโนวิญฺญาณชาตฺ. อิหํ วุจจติ จิตต์ํ. อิหํ จิตต์ํ อชฺฌตฺตํ สนฺตํ โหติ สมิตํ วฺอุปสนฺตํ, เตน วุจจติ "อชฺฌตฺตํ วฺอุปสนฺตจิตฺโต"ติ.

[๕๕๖] อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจา จิตต์ํ ปริโสเธตีติ อตฺถิ อุทฺธจฺจํ, อตฺถิ กุกฺกุจฺจํ.

ตตฺถ กตมํ อุทฺธจฺจํ? ยํ จิตฺตสฺส อุทฺธจฺจํ อวฺอุปสมิ เจตฺโส วิกฺเขโป ฆนฺตตฺตํ จิตฺตสฺส. อิหํ วุจจติ อุทฺธจฺจํ.

ตตฺถ กตมํ กุกฺกุจฺจํ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา ๗เปยฺ มโนวิเลโข. อิหํ วุจจติ กุกฺกุจฺจํ.

ตตฺถ กตมํ จิตต์ํ? ยํ จิตต์ํ มโน มานสํ ๗เปยฺ ตชฺชา มโนวิญฺญาณชาตฺ. อิหํ วุจจติ จิตต์ํ. อิหํ จิตต์ํ อิมมหา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจา โสเธติ วิโสเธติ ปริโสเธติ โมเจติ วิโมเจติ ปริโมเจติ, เตน วุจจติ "อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจา จิตต์ํ ปริโสเธตี"ติ.

[๕๕๗] วิจิกฺกขฺมํ ปหายาติ ตตฺถ กตมา วิจิกฺกขฺมา? ยา กงฺขา กงฺขายนา กงฺขายิตตฺตํ วิมตี วิจิกฺกขฺมา เทวพฺุหํ เทวธาปโถ สํสโย อนเกํสคฺคาโห อาสปฺปนา ปริสปฺปนา อปฺริโยคาหนา ถมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส มโนวิเลโข. อยํ วุจจติ วิจิกฺกขฺมา. อยํ วิจิกฺกขฺมา สนฺตา โหติ สมิตา วฺอุปสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจจติ "วิจิกฺกขฺมํ ปหายา"ติ.

[๕๕๘] ติณฺณวิจิกฺกขฺไมติ อิมํ วิจิกฺกขฺมํ ติณฺณโณ โหติ อุตฺตติณฺณโณ นิตฺตติณฺณโณ ปารงฺคโต ปารมฺนุปฺปโต, เตน วุจจติ "ติณฺณวิจิกฺกขฺไม"ติ.

[๕๕๙] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปยฺ วิหฺรติ, เตน วุจจติ "วิหฺรตี"ติ.

อกถงฺกถึ กุสฺเสสุ ฐมฺเมสุติ อิมาย วิจิกฺกขฺมาย กุสฺเสสุ ฐมฺเมสุ น กงฺขติ น วิจิกฺกขฺติ อกถงฺกถึ โหติ นิกกถงฺกถึ วิคตถงฺกถึ, เตน วุจจติ "อกถงฺกถึ กุสฺเสสุ ฐมฺเมสุ"ติ.

๖ ฉ. อมฺภิตตฺตํ

[๕๖๐] วิจิทธิจฉาย จิตต์ ปริโสเชตีติ ตตถ กตมา วิจิทธิจฉาย? ยา กงขา กงขายนา กงขายิตตตต์ ๗เปฯ ฅมภิตตตต์ จิตตสฺส มโนวิเลโข. อยํ วุจฺจติ วิจิทธิจฉาย.

ตตถ กตมํ จิตต์? ยํ จิตต์ มโน มานสํ ๗เปฯ ตชฺชา มโนวิญญานธาตฺ. อิทํ วุจฺจติ จิตต์. อิทํ จิตต์ อิมาย วิจิทธิจฉาย โสเชตี วิโสเชตี ปริโสเชตี โมเจติ วิโมเจติ ปริโมเจติ, เตน วุจฺจติ “วิจิทธิจฉาย จิตต์ ปริโสเชตี”ติ.

[๕๖๑] อิมะ ปญจ นีวรณะ ปหายาติ อิมะ ปญจ นีวรณา สนฺตา โหนฺติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตฺถงคฺตา อพฺภตฺถงคฺตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสีตา วิโสสีตา พฺยนฺตีกฺตา, เตน วุจฺจติ “อิมะ ปญจ นีวรณะ ปหายา”ติ.

[๕๖๒] เจตโส อุกฺกิลเสตี อิมะ ปญจ นีวรณา จิตตสฺส อุกฺกิลเสสา.

[๕๖๓] ปญฺญาย ทฺพพฺล็กฺรณฺเต อิมะหิ ปญฺจหิ นีวรณฺเห อญฺฺปฺนฺนา เจว ปญฺญาน อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปนฺนา จ ปญฺญา นิสฺสํมฺติ, เตน วุจฺจติ “ปญฺญาย ทฺพพฺล็กฺรณ”ติ.

[๕๖๔] วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกฺุสเสหิ ฅมฺเมหีติ ตตถ กตมะ กามา? ฅนฺโท กามโ ราคโ กามโ ฅนฺทฺราคโ กามโ สงฺกปฺโป กามโ ราคโ กามโ สงฺกปฺปราคโ กามโ. อิมะ วุจฺจนฺติ กามา.

ตตถ กตมะ อกฺุสลา ฅมฺมา? กามจฺจนฺโท พฺยาปาโท ถีนมิทฺถํ อฺทฺทฺจจกฺกุกฺจํ วิจิทธิจฉาย. อิมะ วุจฺจนฺติ อกฺุสลา ฅมฺมา. อิติ อิมะหิ จ กามะหิ อิมะหิ จ อกฺุสเสหิ ฅมฺเมหิ วิวิตฺโต โหตี, เตน วุจฺจติ “วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกฺุสเสหิ ฅมฺเมหี”ติ.

[๕๖๕] สวิตกฺกํ สวิจฺจรณฺติ อตฺถิ วิตกฺโก, อตฺถิ วิจฺจโร.

ตตถ กตมโ วิจฺจโร? โย จาโร วิจฺจโร อญฺฺวิจฺจโร อฺปฺวิจฺจโร จิตตสฺส อญฺฺสนฺนฺตา อญฺฺเปกฺขนฺตา. อยํ วุจฺจติ วิจฺจโร. อิติ อิมินา จ วิตกฺเกน อิมินา จ วิจฺจเรณ อฺเปโต โหตี ๗เปฯ สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ “สวิตกฺกํ สวิจฺจรณ”ติ.

[๕๖๖] วิเวกชนฺติ วิตกฺโก วิจฺจโร ปีติ สฺขํ จิตตสฺส เอกคฺคฺตา, เต อิมมฺหิ วิเวเก ชาตา โหนฺติ สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตฺฐมฺตา, เตน วุจฺจติ “วิเวกชน”ติ.

[๕๖๗] ปีติสฺขนฺติ อตฺถิ ปีติ, อตฺถิ สฺขํ.

ตตถ กตมา ปีติ? ยา ปีติ ปาโมชฺชํ อามอทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ โอทคฺยํ อตฺตมฺนฺตา จิตตสฺส. อยํ วุจฺจติ ปีติ.

ตตถ กตมํ สฺขํ? ยํ เจตสิกํ สาทํ เจตสิกํ สฺขํ เจโตสมฺผสฺสชฺ สาทํ สฺขํ เวทยิตํ เจโต สมฺผสฺสชา สาทา สฺขา เวทนา. อิทํ วุจฺจติ สฺขํ. อิทํ สฺขํ อิมาย ปีติยา สหคฺตํ โหตี สหชาตํ สํสฺฏจํ สมฺปยุตฺตํ, เตน วุจฺจติ “पीติสฺขน”ติ.

[๕๖๘] ปจฺมณฺติ คณฺนानุปฺพโต^๗ ปจฺมํ. อิทํ ปจฺมํ สมฺปาชฺชตีติ ปจฺมํ.

[๕๖๙] ฅมานนฺติ วิตกฺโก วิจฺจโร ปีติ สฺขํ จิตตสฺส เอกคฺคฺตา.

^๗ ฅ.ม. คณนानุปฺพตฺตา. เอวมฺปฺริปี

[๕๗๐] อุปสมปฐชาติ โย ปจรมสฺส ฌานมสฺส ลลาโภ ปฏิลลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ฌุสนา
สจฺฉิกิริยา อุปสมปทา.

[๕๗๑] วิหรตีติ อิริยติ ๕เปย วิหรติ, เตน วุจฺจติ "วิหรตี"ติ.

[๕๗๒] วิตกฺกวิจารานํ วุปฺสมาติ อตฺถิ วิตกฺโก, อตฺถิ วิจาโร.

ตตฺถ กตโม วิตกฺโก? โย ตกฺโก วิตกฺโก ๕เปย สมฺมาสงฺกปโป. อຍံ วุจฺจติ วิตกฺโก.

ตตฺถ กตโม วิจาโร? โย จาโร วิจาโร อนุวิจาโร อุปฺวิจาโร จิตฺตสฺส อนุสนฺนตา
อนุเปกฺขนตา. อຍံ วุจฺจติ วิจาโร. อิติ อยญฺจ วิตกฺโก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา
วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา ไสฺสิตา วิสฺสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน
วุจฺจติ "วิตกฺกวิจารานํ วุปฺสมา"ติ.

[๕๗๓] อชฺฌตฺตฺนฺติ ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ

[๕๗๔] สมฺปสาทฺนฺติ ยา สทฺธา สทฺทฺหนา โภกปฺปนา อภิปฺปสาโท.

[๕๗๕] เจตฺโส เอโกทิกาวนฺติ ยา จิตฺตสฺส จิตฺติ ๕เปย สมฺมาสมาธิ.

[๕๗๖] อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ อตฺถิ วิตกฺโก, อตฺถิ วิจาโร.

ตตฺถ กตโม วิตกฺโก? โย ตกฺโก วิตกฺโก ๕เปย สมฺมาสงฺกปโป. อຍံ วุจฺจติ วิตกฺโก.

ตตฺถ กตโม วิจาโร? โย จาโร อนุจาโร วิจาโร อนุวิจาโร อุปฺวิจาโร จิตฺตสฺส
อนุสนฺนตา อนุเปกฺขนตา. อຍံ วุจฺจติ วิจาโร. อิติ อยญฺจ วิตกฺโก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา
โหติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา ไสฺสิตา วิสฺสิตา พฺยนฺตีกตา,
เตน วุจฺจติ "อวิตกฺกํ อวิจารน"ติ.

[๕๗๗] สมาธิชนฺติ สมฺปสาโท ปීติ สฺขํ, เเต อิมฺมฺหิ สมาธิมฺหิ ชาตา โหนฺติ
สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตุฏฺฐตา, เตน วุจฺจติ "สมาธิชน"ติ.

[๕๗๘] ปீติสฺขนฺติ อตฺถิ ปීติ, อตฺถิ สฺขํ.

ตตฺถ กตมา ปීติ? ยา ปීติ ปาโมชฺชํ ๕เปย อตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส. อຍံ วุจฺจติ ปීติ.

ตตฺถ กตมํ สฺขํ ๕เปย ยํ เจตฺสิกํ สาทํ ๕เปย สฺขํ เวทนา. อิทํ วุจฺจติ สฺขํ. อิทํ สฺขํ
อิมาย ปீติยา สหคตํ โหติ สหชาตํ สํสฺมุจฺจํ สมฺปยุตฺตํ, เตน วุจฺจติ "ปීติสฺขน"ติ.

[๕๗๙] ทฺุதியนฺติ คณฺณานุပ္พุทฺโต ทฺุதியํ. อิทํ ทฺุதியํ สมฺปาชฺชตีติ ทฺุதியํ.

[๕๘๐] ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปීติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา.

[๕๘๑] อุปสมปฐชาติ โย ทฺุதியสฺส ฌานมสฺส ลลาโภ ปฏิลลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ฌุสนา
สจฺฉิกิริยา อุปสมปทา.

[๕๘๒] วิหรตีติ อิริยติ ๕เปย วิหรติ, เตน วุจฺจติ "วิหรตี"ติ.

[๕๘๓] ปீติยา จ วิวราคาติ ตตฺถ กตมา ปීติ? ยา ปීติ ปาโมชฺชํ อามิทนา ปมิทนา
หาโส ปหาโส วิตฺติ โภทฺคฺยํ อตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส. อຍံ วุจฺจติ ปීติ. อຍံ ปීติ สนฺตา โหติ สมิตา
วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา ไสฺสิตา วิสฺสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน
วุจฺจติ "ปීติยา จ วิวราคา"ติ.

[๕๘๔] อุปฺกฺชโกติ ตตฺถ กตมา อุปฺกฺชา? ยา อุปฺกฺชา อุปฺกฺชนา อชฺฌนฺอุปฺกฺชนา

มชฺฌตตตทา จิตตสฺส. อयํ วุจฺจติ อูเปกฺขา. อิมาย อูเปกฺขาย อูเปโต โหติ ฯเปฯ สมฺนาคโต, เตน วุจฺจติ “อูเปกฺขโก”ติ.

[๕๘๕] วิหรตีติ อิริยติ ฯเปฯ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๕๘๖] สโต ๑ สมฺปชานนติ ตตฺถ กตฺมา สติ? ยถา สติ อนุสฺสติ ฯเปฯ สมฺมาสติ. อयํ วุจฺจติ สติ.

ตตฺถ กตมํ สมฺปชณฺณํ? ยถา ปญฺญา ปชานนา ฯเปฯ อโมโห ฐมฺมวิจฺยิ สมฺมาทิฏฺฐิ. อิทํ วุจฺจติ สมฺปชณฺณํ. อิติ อิมาย ๑ สติยา อิมินา ๑ สมฺปชณฺณเณน อูเปโต โหติ ฯเปฯ สมฺนาคโต, เตน วุจฺจติ “สโต ๑ สมฺปชานน”ติ.

[๕๘๗] สฺขณฺจ กายเณน ปฏฺฐิสฺสเวเทตีติ ตตฺถ กตมํ สฺขํ? ยํ เจตสิกํ สาทํ เจตสิกํ สฺขํ เจโตสมฺมผสฺสขํ สาทํ สฺขํ เวทยิตํ เจโตสมฺมผสฺสชา สาทา สฺขา เวทนา. อิทํ วุจฺจติ สฺขํ.

ตตฺถ กตโม กายโย? สญฺญากฺขนฺโห สงฺขารกฺขนฺโห วิญฺญาณกฺขนฺโห. อยํ วุจฺจติ กายโย. อิทํ สฺขํ อิมินา กายเณน ปฏฺฐิสฺสเวเทติ, เตน วุจฺจติ “สฺขณฺจ กายเณน ปฏฺฐิสฺสเวเทตี”ติ.

[๕๘๘] ยนฺตํ อริยา อัจฺฉิขฺนฺตีติ ตตฺถ กตฺเม อริยา? อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา ๑ พุทฺธสวากา ๑, เต อิมํ อัจฺฉิขฺนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญาเปนฺติ^๘ ปฏฺฐเปนฺติ วิวฺรณฺติ วิภฺชนฺติ อุตฺตานิโกโรนฺติ ปกาเสนฺติ, เตน วุจฺจติ “ยนฺตํ อริยา อัจฺฉิขฺนฺตี”ติ.

[๕๘๙] อูเปกฺขโก สติมา สฺขวิหฺรตีติ ตตฺถ กตฺมา อูเปกฺขา? ยถา อูเปกฺขา อูเปกฺขนา อชฺฌนฺนเปกฺขนา มชฺฌตตตทา จิตตสฺส. อยํ วุจฺจติ อูเปกฺขา.

ตตฺถ กตฺมา สติ? ยถา สติ อนุสฺสติ ฯเปฯ สมฺมาสติ. อยํ วุจฺจติ สติ.

ตตฺถ กตมํ สฺขํ? ยํ เจตสิกํ สาทํ เจตสิกํ สฺขํ เจโตสมฺมผสฺสขํ สาทํ สฺขํ เวทยิตํ เจโตสมฺมผสฺสชา สาทา สฺขา เวทนา. อิทํ วุจฺจติ สฺขํ. อิติ อิมาย ๑ อูเปกฺขาย อิมาย ๑ สติยา อิมินา ๑ สฺขเณน สมฺนาคโต อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “อูเปกฺขโก สติมา สฺขวิหฺรตี”ติ.

[๕๙๐] ตตฺถยนฺติ คณฺณานุปฺพุทฺโธ ตตฺถยํ. อิทํ ตตฺถยํ สมฺปาชฺชตีติ ตตฺถยํ.

[๕๙๑] ฌานนฺติ อูเปกฺขา สติ สมฺปชณฺณํ สฺขํ จิตตสฺส เอกคฺคตา.

[๕๙๒] อูปสมฺปชฺชาติ โย ตตฺถยสฺส ฌานสฺส ลาโภ ปฏฺฐิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ฌสนา สจฺฉิกิริยา อูปสมฺปทา.

[๕๙๓] วิหรตีติ อิริยติ ฯเปฯ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๕๙๔] สฺขสฺส ๑ ปหานา ทฺกฺขสฺส ๑ ปหานาติ อตฺถิ สฺขํ, อตฺถิ ทฺกฺขํ.

ตตฺถ กตมํ สฺขํ? ยํ กายิกํ สาทํ กายิกํ สฺขํ กายสมฺมผสฺสขํ สาทํ สฺขํ เวทยิตํ กายสมฺมผสฺสชา สาทา สฺขา เวทนา. อิทํ วุจฺจติ สฺขํ.

ตตฺถ กตมํ ทฺกฺขํ? ยํ กายิกํ อสาดํ กายิกํ ทฺกฺขํ กายสมฺมผสฺสขํ อสาดํ ทฺกฺขํ เวทยิตํ กายสมฺมผสฺสชา อสาดา ทฺกฺขา เวทนา. อิทํ วุจฺจติ ทฺกฺขํ. อิติ อิทญฺจ สฺขํ อิทญฺจ ทฺกฺขํ สนฺดา โหนฺติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พุยฺปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา

^๘ อ.ม. ปญฺญาเปนฺติ

พยุหนต์กิตตา, เตน วุจจติ “สุขุสสุ จ ปหานา พุกุขสุส จ ปหานา”ติ.

[๕๙๕] ปุพเพว โสมนสุสโทมนสุสานัน อตถงคมาติ อตถิ โสมนสุส, อตถิ โทมนสุส.

ตตถ กตมํ โสมนสุส? ยํ เจตสิกํ สาทํ เจตสิกํ สุขํ เจโตสมผสุสขํ สาทํ สุขํ เวทยิตํ
เจโตสมผสุสชา สาทา สุขา เวทนา. อิทํ วุจจติ โสมนสุส.

ตตถ กตมํ โทมนสุส? ยํ เจตสิกํ อสาทํ เจตสิกํ พุกุขํ เจโตสมผสุสขํ อสาทํ พุกุขํ
เวทยิตํ เจโตสมผสุสชา อสาทา พุกุขา เวทนา. อิทํ วุจจติ โทมนสุส. อิติ อิทญจ โสมนสุส
อิตญจ โทมนสุส ปุพเพว สนฺตา โหนฺติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตถงคตา อพภตถงคตา อปฺปิตา
พยุปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พยุหนต์กิตตา, เตน วุจจติ “ปุพเพว โสมนสุสโทมนสุสานัน อตถงคมา”ติ.

[๕๙๖] อทุกขมสุขุนฺติ ยํ เจตสิกํ เนว สาทํ นาสาทํ เจโตสมผสุสขํ อทุกขมสุขุํ เวทยิตํ
เจโตสมผสุสชา อทุกขมสุขา เวทนา, เตน วุจจติ “อทุกขมสุขุน”ติ.

[๕๙๗] อูปฺเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธินฺติ ตตถ กตมา อูปฺเปกฺขา? ยา อูปฺเปกฺขา อูปฺเปกฺขนา
อชฺฌูปฺเปกฺขนา มชฺฌตตตา จิตฺตสุส. อยํ วุจจติ อูปฺเปกฺขา.

ตตถ กตมา สติ? ยา สติ อนุสฺสติ ๗เปฯ สมฺมาสติ. อยํ วุจจติ สติ. อยํ สติ อิมาย
อูปฺเปกฺขาย วิวฺฐา โหติ ปริสฺสุทฺธา ปรีโยทาทา, เตน วุจจติ “อูปฺเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิน”ติ.

[๕๙๘] จตฺตถนฺติ คณฺณานุปฺพุทฺโต จตฺตถํ. อิทํ จตฺตถํ สฺมาปชฺชตีติ จตฺตถํ.

[๕๙๙] ฌานนฺติ อูปฺเปกฺขา สติ จิตฺตสุส เอกคฺคตา.

[๖๐๐] อูปฺสมปชฺชชาติ โย จตฺตถสุส ฌานสุส ลาโก ปฏฺฐิลากิ ปตฺติ สมฺปตฺติ ฌุสนา
สจฺฉิกิริยา อูปฺสมปทา.

[๖๐๑] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปฯ วิหฺรติ, เตน วุจจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๖๐๒] สพฺพโส รุปฺสญฺญานัน สฺมตฺติกฺกมาติ ตตถ กตมา รุปฺสญฺญา? รุปฺาวจรสฺมาปตฺตี
สฺมาปฺนฺนสุส วา อูปฺนฺนสุส วา ทิฏฺฐจรมฺมสุขวิหฺริสฺส วา สญฺญา สญฺขานนา สญฺขานิต
ตฺตี. อีมา วุจฺจนฺติ รุปฺสญฺญาโย. อีมา รุปฺสญฺญาโย อตฺติกฺกนฺโต โหติ วีตฺติกฺกนฺโต สฺมตฺติกฺกนฺโต,
เตน วุจจติ “สพฺพโส รุปฺสญฺญานัน สฺมตฺติกฺกมา”ติ.

[๖๐๓] ปฏฺฐิสฺสญฺญานัน อตถงคมาติ ตตถ กตมา ปฏฺฐิสฺสญฺญาโย? รุปฺสญฺญา
สทฺทสฺสญฺญา คณฺธสฺสญฺญา รสฺสสฺสญฺญา โผฏฺฐพฺพสฺสญฺญา. อีมา วุจฺจนฺติ ปฏฺฐิสฺสญฺญาโย. อีมา
ปฏฺฐิสฺสญฺญาโย สนฺตา โหนฺติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตถงคตา อพภตถงคตา อปฺปิตา พยุปฺปิตา
โสสิตา วิโสสิตา พยุหนต์กิตตา, เตน วุจจติ “ปฏฺฐิสฺสญฺญานัน อตถงคมา”ติ.

[๖๐๔] นานตฺตสฺสญฺญานัน อมนสิการาติ ตตถ กตมา นานตฺตสฺสญฺญา? อสฺมาปฺนฺนสุส
มโนธาตฺสฺมจฺฉิสฺส วา มโนวิญฺญาณธาตฺสฺมจฺฉิสฺส วา สญฺญา สญฺขานนา สญฺขานิตตฺตี.
อีมา วุจฺจนฺติ นานตฺตสฺสญฺญาโย. อีมา นานตฺตสฺสญฺญาโย น มนสิกโรติ, เตน วุจจติ “นานตฺต
สฺสญฺญานัน อมนสิการา”ติ.

[๖๐๕] อนนฺโต อากาโสติ ตตถ กตโม อากาโส? โย อากาโส อากาสคตํ อหํ
อหคตํ วิวโร วิวรกตํ อสมฺมุจฺจํ จตฺตฺติ มหาภูเตติ. อยํ วุจจติ อากาโส. ตสฺมี อากาเส จิตฺตํ
จเปติ สญฺสเปติ อนนฺตํ ปรติ, เตน วุจจติ “อนนฺโต อากาโส”ติ.

[๖๐๖] อากาसानญายตนนฺติ อากาसानญายตน์ สมาเป็นนฺสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฐณฺมมฺสฺสขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตฺตสิกา ฌมฺมา.

[๖๐๗] อุปสมฺปชฺชาติ โย อากาसानญายตนฺสฺส ลาโก ปฏฺฐิลาโก ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา.

[๖๐๘] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปฯ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๖๐๙] สพฺพโส อากาसानญายตน์ สมฺติกกมฺมาติ อิมํ อากาसानญายตน์ อติกกนฺโต โหติ วิตฺติกกนฺโต สมฺติกกนฺโต, เตน วุจฺจติ “สพฺพโส อากาसानญายตน์ สมฺติกกมฺมา”ติ.

[๖๑๐] อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ ตํเยว อากาสํ วิญฺญาณนฺ ผุจฺจํ มนสิกโรติ อนนฺตํ ผรติ, เตน วุจฺจติ “อนนฺตํ วิญฺญาณนฺ”ติ.

[๖๑๑] วิญฺญาณญายตนนฺติ วิญฺญาณญายตน์ สมาเป็นนฺสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฐณฺมมฺสฺสขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตฺตสิกา ฌมฺมา.

[๖๑๒] อุปสมฺปชฺชาติ โย วิญฺญาณญายตนฺสฺส ลาโก ปฏฺฐิลาโก ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา.

[๖๑๓] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปฯ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๖๑๔] สพฺพโส วิญฺญาณญายตน์ สมฺติกกมฺมาติ อิมํ วิญฺญาณญายตน์ อติกกนฺโต โหติ วิตฺติกกนฺโต สมฺติกกนฺโต, เตน วุจฺจติ “สพฺพโส วิญฺญาณญายตน์ สมฺติกกมฺมา”ติ.

[๖๑๕] นตฺถิ กิณฺจํติ ตํเยว วิญฺญาณํ อภาเวติ^๑ วิภาเวติ อนตฺตรธาเปติ “นตฺถิ กิณฺจํ”ติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ “นตฺถิ กิณฺจํ”ติ.

[๖๑๖] อากิณฺจญายตนนฺติ อากิณฺจญายตน์ สมาเป็นนฺสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฐณฺมมฺสฺสขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตฺตสิกา ฌมฺมา.

[๖๑๗] อุปสมฺปชฺชาติ โย อากิณฺจญายตนฺสฺส ลาโก ปฏฺฐิลาโก ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา.

[๖๑๘] วิหฺรตีติ อิริยติ ๗เปฯ วิหฺรติ, เตน วุจฺจติ “วิหฺรตี”ติ.

[๖๑๙] สพฺพโส อากิณฺจญายตน์ สมฺติกกมฺมาติ อิมํ อากิณฺจญายตน์ อติกกนฺโต โหติ วิตฺติกกนฺโต สมฺติกกนฺโต, เตน วุจฺจติ “สพฺพโส อากิณฺจญายตน์ สมฺติกกมฺมา”ติ.

เนวสญฺเณนาสญฺเณีติ ตํเยว อากิณฺจญายตน์ สนฺตโต มนสิ กโรติ สขฺขาราวเสสฺส สมฺปตฺตี ภาเวติ, เตน วุจฺจติ “เนวสญฺเณนาสญฺเณี”ติ.

[๖๒๐] เนวสญฺเณนาสญฺเณญายตนนฺติ เนวสญฺเณนาสญฺเณญายตน์ สมาเป็นนฺสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฐณฺมมฺสฺสขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตฺตสิกา ฌมฺมา.

[๖๒๑] อุปสมฺปชฺชาติ โย เนวสญฺเณนาสญฺเณญายตนฺสฺส ลาโก ปฏฺฐิลาโก ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา.

^๑ น. ภาเวติ

[๖๒๒] วิหรีตีติ อิริยติ วตตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรีติ, เตน วุจจติ "วิหรีตี"ติ.
สุตตตตภาชนีย

-----

๒. อภิธมมภาชนีย

๑. ฐปาวารกสล

[๖๒๓] จตตารี ฌานานี: ปจมี ฌานัน ทุติย ฌานัน ตติย ฌานัน จตตถ ฌานัน.

[๖๒๔] ตตถ กตม ปรจมี ฌานัน? อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ วิวิจเจว กาเมหิ ๗เปย ปจมี ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ปญจจคิก ฌานัน โหติ วิตกโก วิจาโร ปีติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ปจมี ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๑)

ตตถ กตม ทุติย ฌานัน? อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ วิตกุก วิจาราน ฐปสมมา ๗เปย ทุติย ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ติวจคิก ฌานัน โหติ ปีติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ทุติย ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๒)

ตตถ กตม ตติย ฌานัน? อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ ปีติยา จ วิราคา ๗เปย ตติย ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ทวจคิก ฌานัน โหติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ตติย ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๓)

ตตถ กตม จตตถ ฌานัน? อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ สุขสส จ ปหานา ๗เปย จตตถ ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ทวจคิก ฌานัน โหติ อูปเกขา ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ จตตถ ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๔)
จตตูก.

[๖๒๕] อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ วิวิจเจว กาเมหิ ๗เปย ปจมี ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ปญจจคิก ฌานัน โหติ วิตกโก วิจาโร ปีติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ปจมี ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๑)

อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ วิวิจเจว กาเมหิ วิวิจจ อกสเลหิ ฌมเมหิ อวิตกุก วิจารมตต วิเวกช ปีติสุข ทุติย ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย จตตจคิก ฌานัน โหติ วิจาโร ปีติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ทุติย ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๒)

อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ วิตกุกวิจาราน ฐปสมมา ๗เปย ตติย ฌานัน อุปสมปชช วิหรีติ ปจวีกสิณ, ตสมมี สมเย ติวจคิก ฌานัน โหติ ปีติ สุข ฌิตตสส เอกคคตา. อีท ุจจติ ตติย ฌานัน. อวเสสา ฌมมา ฌานสมปยุตตา. (๓)

อีช ภิกขุ ยสมมี สมเย ฐปุปตตติยา มคค ภาเวติ ปีติยา จ วิราคา ๗เปย จตตถ

ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวีกฺสิณฺ, ตสฺมี สฺมเย ทฺวํคิกํ ฌานํ โหติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ จตฺตถํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๔)

อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย รุပ္ฺปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ สฺขสฺส ๑ ปหฺนาฯ ๕เปฯ ปญฺจมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวีกฺสิณฺ, ตสฺมี สฺมเย ทฺวํคิกํ ฌานํ โหติ อุเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปญฺจมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๕)

ปญฺจกํ.

-----

๒. อรูปาวจรกุศล

[๖๒๖] อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย อรูปฺปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ สพฺพโส อากิณฺญณฺวายตฺนํ สมตฺติกมฺม เนวสณฺณานาสณฺณายตฺนสณฺณาสหคตํ สฺขสฺส ๑ ปหฺนาฯ ๕เปฯ จตฺตถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, ตสฺมี สฺมเย ทฺวํคิกํ ฌานํ โหติ อุเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ จตฺตถํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา.

๓. โลกุตตรกุศล

[๖๒๗] จตฺตาริ ฌานานิ: ปจฺมํ ฌานํ ทฺุตฺยํ ฌานํ ตตฺยํ ฌานํ จตฺตถํ ฌานํ.

[๖๒๘] ตตฺถ กตมํ ปจฺมํ ฌานํ? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจฺยคามี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนํวย ปจฺมาย ญฺมมฺยา ปตฺติยา วิวิจฺเจว กาเมหิ ๕เปฯ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺุทฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สฺมเย ปญฺจคิกํ ฌานํ โหติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปจฺมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๑)

ตตฺถ กตมํ ทฺุตฺยํ ฌานํ? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจฺยคามี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนํวย ปจฺมาย ญฺมมฺยา ปตฺติยา วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสมา ๕เปฯ ทฺุตฺยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺุทฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สฺมเย ติวํคิกํ ฌานํ โหติ ปีติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ทฺุตฺยํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๒)

ตตฺถ กตมํ ตตฺยํ ฌานํ? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจฺยคามี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนํวย ปจฺมาย ญฺมมฺยา ปตฺติยา ปีติยา ๑ วิราตา ๕เปฯ ตตฺยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺุทฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สฺมเย ทฺวํคิกํ ฌานํ โหติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ตตฺยํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๓)

ตตฺถ กตมํ จตฺตถํ ฌานํ? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมี สฺมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจฺยคามี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนํวย ปจฺมาย ญฺมมฺยา ปตฺติยา สฺขสฺส ๑ ปหฺนาฯ ๕เปฯ จตฺตถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺุทฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สฺมเย ทฺวํคิกํ ฌานํ โหติ อุเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ จตฺตถํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๔)

จตฺตถกํ.

[๖๒๙] อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยุยานิกํ อปจยคามิํ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา วิวิจฺเจว กาเมหิ ๗เปฯ ปจฺมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺกฺษาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สมเย ปญฺจคฺคิํ ฌานํ โหติ วิตกฺโก วิจาโร ปீติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปจฺมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๑)

อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยุยานิกํ อปจยคามิํ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อฺกฺุสฺเสหิ ฌมฺเมหิ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ วิเวกฺขํ ปீติสฺขํ ทฺติยํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺกฺษาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สมเย จตฺรํคฺคิํ ฌานํ โหติ วิจาโร ปீติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ทฺติยํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๒)

อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยุยานิกํ อปจยคามิํ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา วิตกฺกวิจารานํ วุปฺสมา ๗เปฯ ตฺติยํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺกฺษาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สมเย ติวํคฺคิํ ฌานํ โหติ ปீติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ตฺติยํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๓)

อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยุยานิกํ อปจยคามิํ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา ปீติยา จ วิราคา ๗เปฯ จตฺตถํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺกฺษาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สมเย ทฺวํคฺคิํ ฌานํ โหติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ จตฺตถํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๔)

อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยุยานิกํ อปจยคามิํ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา สฺขสฺส จ ปหานา ๗เปฯ ปญฺจมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ทฺกฺษาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺถํ, ตสฺมี สมเย ทฺวํคฺคิํ ฌานํ โหติ อฺุเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปญฺจมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา. (๕)

ปญฺจกํ.

-----

๔. ฐปาวจรวิปาก

[๖๓๐] จตฺตารี ฌานานิ: ปจฺมํ ฌานํ ทฺติยํ ฌานํ ตฺติยํ ฌานํ จตฺตถํ ฌานํ.

[๖๓๑] ตตฺถ กตมํ ปจฺมํ ฌานํ? อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย ฐปฺปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ วิวิจฺเจว กาเมหิ ๗เปฯ ปจฺมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวีกฺสิณฺ, ตสฺมี สมเย ผสฺโส โหติ ๗เปฯ อวิกฺเขโป โหติ. อิเม ฌมฺมา กุสลา. ตสฺเสว ฐปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตฺตตา อฺุปจิตฺตตา วิปากํ วิวิจฺเจว กาเมหิ ๗เปฯ ปจฺมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวีกฺสิณฺ, ตสฺมี สมเย ปญฺจคฺคิํ ฌานํ โหติ วิตกฺโก วิจาโร ปீติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปจฺมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา.

ตตฺถ กตมํ ทฺติยํ ฌานํ? อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย ฐปฺปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ วิตกฺก

วิจารณ์ วุฒิสมา ฯเปฯ ทูตย์ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ปจวีกสิณัน, ตสมมี สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ. อิม ฌมฺมา กุสลา. ตสฺเสว ฐปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตตฺตา อุปจิตตตฺตา วิปากัง วิตทกฺกวิจารณ์ วุฒิสมา ฯเปฯ ทูตย์ ฉานัน์ ฯเปฯ ตติยํ ฉานัน์ ฯเปฯ จตฺตถํ ฉานัน์ ฯเปฯ ปจฺมํ ฉานัน์ ฯเปฯ ปญจมํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ปจวีกสิณัน, ตสมมี สมเย ทฺวํคิกํ ฉานัน์ โหติ อุปฺเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺตา. อิทํ วุจฺจติ ปญจมํ ฉานัน์. อวเสสา ฌมฺมา ฉานนสมฺปยุตฺตา.

๕. อรูปาวจรวิปาก

[๖๓๒] อธิ ภิกฺขุ ยสมมี สมเย อรูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ สพฺพโส อากิณฺจณฺญาตนํ สมตฺติกฺกมฺม เนวสณฺณานาสณฺญาตนสณฺณาสหคฺตํ สุขสฺส จ ปหฺนนา ฯเปฯ จตฺตถํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ, ตสมมี สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ. อิม ฌมฺมา กุสลา. ตสฺเสว อรูปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตตฺตา อุปจิตตตฺตา วิปากัง สพฺพโส อากิณฺจณฺญาตนํ สมตฺติกฺกมฺม เนวสณฺณานาสณฺญาตนสณฺณาสหคฺตํ สุขสฺส จ ปหฺนนา ฯเปฯ จตฺตถํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ, ตสมมี สมเย ทฺวํคิกํ ฉานัน์ โหติ อุปฺเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺตา. อิทํ วุจฺจติ จตฺตถํ ฉานัน์. อวเสสา ฌมฺมา ฉานนสมฺปยุตฺตา.

๖. โลกุตฺตรวิปาก

[๖๓๓] จตฺตาริ ฉานานานิ: ปจฺมํ ฉานัน์ ทูตย์ ฉานัน์ ตติยํ ฉานัน์ จตฺตถํ ฉานัน์.

[๖๓๔] ตตฺถ กตมํ ปจฺมํ ฉานัน์? อธิ ภิกฺขุ ยสมมี สมเย โลกุตฺตรํ ฉานัน์ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปฺจยคามมี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนนาย ปจฺมาย ภูมฺิยา ปตฺติยา วิวิจฺเจว กามฺเหิ ฯเปฯ ปจฺมํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ทฺกฺขาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺณํ, ตสมมี สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ. อิม ฌมฺมา กุสลา. ตสฺเสว โลกุตฺตรสฺส กุสลสฺส ฉานนสฺส กตตตฺตา ภาวิตตฺตา วิปากัง วิวิจฺเจว กามฺเหิ ฯเปฯ ปจฺมํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ทฺกฺขาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺณํ สฺสณฺณตํ, ตสมมี สมเย ปญจคิกํ ฉานัน์ โหติ วิตทโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺตา. อิทํ วุจฺจติ ปจฺมํ ฉานัน์. อวเสสา ฌมฺมา ฉานนสมฺปยุตฺตา.

ตตฺถ กตมํ ทูตย์ ฉานัน์? อธิ ภิกฺขุ ยสมมี สมเย โลกุตฺตรํ ฉานัน์ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปฺจยคามมี ทิฏฺฐิจิตฺตานํ ปหฺนนาย ปจฺมาย ภูมฺิยา ปตฺติยา วิตทกฺกวิจารณ์ วุฒิสมา ฯเปฯ ทูตย์ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ทฺกฺขาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺณํ, ตสมมี สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ. อิม ฌมฺมา กุสลา. ตสฺเสว โลกุตฺตรสฺส กุสลสฺส ฉานนสฺส กตตตฺตา ภาวิตตฺตา วิปากัง วิตทกฺกวิจารณ์ วุฒิสมา ฯเปฯ ทูตย์ ฉานัน์ ฯเปฯ ตติยํ ฉานัน์ ฯเปฯ จตฺตถํ ฉานัน์ ฯเปฯ ปจฺมํ ฉานัน์ ฯเปฯ ปญจมํ ฉานัน์ อุปสมปชช วิหริติ ทฺกฺขาปฺปฏิปทํ ทนฺธาภินฺณํ สฺสณฺณตํ, ตสมมี สมเย ทฺวํคิกํ ฉานัน์ โหติ อุปฺเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺตา. อิทํ วุจฺจติ ปญจมํ ฉานัน์. อวเสสา ฌมฺมา ฉานนสมฺปยุตฺตา.

๗. รูปารูปาวจรกิริย

[๖๓๕] จตุตถาริ ฌานานานิ: ปจฺมํ ฌานํ ทุติยํ ฌานํ ตติยํ ฌานํ จตุตถํ ฌานํ.

[๖๓๖] ตตถ กตมํ ปจฺมํ ฌานํ? อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย รูปารวจรํ ฌานํ ภาเวติ กิริยํ เนว กุสลํ นากุสลํ น จ กมฺมวิปากํ ทิฏฺฐจฺมมฺสฺสขวิหารํ วิวิจฺเจว กาเมหิ ฯเปฯ ปจฺมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวิกฺสิณฺ, ตสฺมี สมเย ปญฺจคฺคิํ ฌานํ โหติ วิตกฺโก วิจาโร ปீติ สฺขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปจฺมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา.

ตตถ กตมํ ทุติยํ ฌานํ? อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย รูปารวจรํ ฌานํ ภาเวติ กิริยํ เนว กุสลํ นากุสลํ น จ กมฺมวิปากํ ทิฏฺฐจฺมมฺสฺสขวิหารํ วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสฺมา ฯเปฯ ทุติยํ ฌานํ ฯเปฯ ตติยํ ฌานํ ฯเปฯ จตุตถํ ฌานํ ฯเปฯ ปจฺมํ ฌานํ ฯเปฯ ปญฺจมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ปจฺวิกฺสิณฺ, ตสฺมี สมเย ทฺวงฺคิํ ฌานํ โหติ อฺเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ ปญฺจมํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตา.

[๖๓๗] อธิ ภิกขุ ยสฺมี สมเย อรูปารวจรํ ฌานํ ภาเวติ กิริยํ เนว กุสลํ นากุสลํ น จ กมฺมวิปากํ ทิฏฺฐจฺมมฺสฺสขวิหารํ สพฺพโส อากิณฺญณฺณายตฺนํ สมตฺติกฺกมฺม เนวสณฺณานาสณฺณายตฺนสณฺณาสหคฺตํ สฺขสฺส จ ปหฺนาฯ ฯเปฯ จตุตถํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ, ตสฺมี สมเย ทฺวงฺคิํ ฌานํ โหติ อฺเปกฺขา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. อิทํ วุจฺจติ จตุตถํ ฌานํ. อวเสสา ฌมฺมา ฌานสมฺปยุตฺตาติ.

อภิธรรมภาษณีย์.

-----

๓. ปญหาปุจฺจก

[๖๓๘] จตุตถาริ ฌานานานิ: อธิ ภิกขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อฺกุสฺสเลหิ ฌมฺเมหิ สฺวิตกฺกํ สฺวิจฺจารํ วิเวกฺขํ ปீติสฺขํ ปจฺมํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ฯเปฯ วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสฺมา อชฺฌมตฺตํ สมฺปสาทฺนํ เจตโส เอกโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจฺจารํ สมฺมาธิชฺํ ปீติสฺขํ ทุติยํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ฯเปฯ ปீติยา จ วิราคา อฺเปกฺขโก จ วิหฺรติ สโต จ สมฺปชาโน สฺขญฺจ กาเยน ปฏฺิสงฺเวเทติ, ยนฺตํ อริยา อัจจิกฺขนฺติ "อฺเปกฺขโก สติมา สฺขวิหารี"ติ, ตติยํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ ฯเปฯ สฺขสฺส จ ปหฺนาฯ ทฺกฺขสฺส จ ปหฺนาฯ ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตถงฺคมา อทฺกฺขมฺสฺขํ อฺเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ จตุตถํ ฌานํ อฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ.

[๖๓๙] จตฺนุนํ ฌานานํ กติ กุสลา? กติ อฺกุสลา? กติ อพฺยาคตา ฯเปฯ กติ สรณฺา? กติ อรณฺา?

๑. ติก

[๖๔๐] สฺยา กุสลา, สฺยา อพฺยาคตา. ตีณิ ฌานา เอตฺถุปฺปนํ สฺขํ เวทฺนํ จเปตฺวา สฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา. จตุตถํ ฌานํ เอตฺถุปฺปนํ อทฺกฺขมฺสฺขํ เวทฺนํ จเปตฺวา อทฺกฺขมฺสฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ, สฺยา วิปากา, สฺยา วิปากจฺมมฺมมา, สฺยา เนววิปากนวิปากจฺมมฺมมา, สฺยา อฺปาทินฺนุ- ปาทานิยา, สฺยา อฺนุปาทินฺนุ-ปาทานิยา, สฺยา อฺนุปาทินฺนุ-อฺนุปาทานิยา,

สียา อสงฺกิลิฏฺจสงฺกิลิฏฺกา, สียา อสงฺกิลิฏฺจอสงฺกิลิฏฺกา. ปจฺมํ ฌานํ เอตฺตูปฺปนฺเน
 วิตกฺกวิจारे จเปตฺวา สวิตกฺกํ สฺวิจาร์. ตีณิ ฌานา อวิตกฺกอวิจารา. เทว ฌานา เอตฺตูปฺปนฺนํ
 ปีตี จเปตฺวา ปีตีสหคตา. ตีณิ ฌานา เอตฺตูปฺปนฺนํ สุขํ จเปตฺวา สุขสหคตา. จตฺตถํ ฌานํ
 เอตฺตูปฺปนฺนํ อุกฺเพกฺขํ จเปตฺวา อุกฺเพกฺขาสหคตํ, เนว ทสฺสเนน น ภาวนา ย ปหาตพฺพา. เนว
 ทสฺสเนน น ภาวนา ย ปหาตพฺพเหตุกา, สียา อายคามิโน, สียา อปฺยคามิโน, สียา
 เนวายคามินา ยปฺยคามิโน, สียา เสกฺขา, สียา อเสกฺขา, สียา เนวเสกฺขนาเสกฺขา, สียา
 มหคฺคตา, สียา อปฺปมาณา. ตีณิ ฌานา น วตฺตพฺพา “ปริตฺตารมฺมณา”ติปิ, “มหคฺคตา
 รมฺมณา”ติปิ. สียา อปฺปมาณารมฺมณา, สียา น วตฺตพฺพา “อปฺปมาณารมฺมณา”ติ. จตฺตถํ
 ฌานํ สียา ปริตฺตา-รมฺมณํ, สียา มหคฺคตารมฺมณํ, สียา อปฺปมาณารมฺมณํ, สียา น วตฺตพฺพํ
 “ปริตฺตารมฺมณนุ”ติปิ, “มหคฺคตารมฺมณนุ”ติปิ, “อปฺปมาณารมฺมณนุ”ติปิ. สียา มชฺฌิมา, สียา
 ปณฺีตา, สียา สมฺมตฺตนิยตา, สียา อนิยตา. ตีณิ ฌานา น มคฺคการมฺมณา, สียา มคฺคเหตุกา,
 สียา มคฺคาคิปฺติโน, สียา น วตฺตพฺพา “มคฺคเหตุกา”ติปิ, “มคฺคาคิปฺติโน”ติปิ. จตฺตถํ ฌานํ
 สียา มคฺคการมฺมณํ, สียา มคฺคเหตุกํ, สียา มคฺคาคิปฺติ, สียา น วตฺตพฺพํ “มคฺคการมฺมณนุ”ติปิ,
 “มคฺคเหตุกนุ”ติปิ. “มคฺคาคิปฺตี”ติปิ, สียา อฺปฺปนฺนา, สียา อฺนุปฺปนฺนา, สียา อฺปฺปาทีโน. สียา
 อตีตา, สียา อนาคตา, สียา ปจฺจุปฺปนฺนา. ตีณิ ฌานา น วตฺตพฺพา “อตีตารมฺมณา”ติปิ,
 “อนาคตารมฺมณา”ติปิ, “ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา”ติปิ. จตฺตถํ ฌานํ สียา อตีตารมฺมณํ, สียา
 อนาคตารมฺมณํ, สียา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ, สียา น วตฺตพฺพํ “อตีตารมฺมณนุ”ติปิ, “อนาคตา
 รมฺมณนุ”ติปิ, “ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณนุ”ติปิ, สียา อชฺฌตฺตา, สียา พหิทฺธา, สียา อชฺฌตฺตพหิทฺธา.
 ตีณิ ฌานา พหิทฺถารมฺมณา. จตฺตถํ ฌานํ สียา อชฺฌตฺตารมฺมณํ, สียา พหิทฺถารมฺมณํ,
 สียา อชฺฌตฺตพหิทฺถารมฺมณํ, สียา น วตฺตพฺพํ “อชฺฌตฺตารมฺมณนุ”ติปิ, “พหิทฺถารมฺมณนุ”ติปิ,
 “อชฺฌตฺตพหิทฺถารมฺมณนุ”ติปิ. อนิทฺสฺสนอปฺปปฏิษา.

๒. ทุก

[๖๔๑] น เหตุ, สเหตุกา, เหตุสมฺปยุตฺตา, น วตฺตพฺพา “เหตุ เจว สเหตุกา จา”ติ,
 สเหตุกา เจว น จ เหตุ, น วตฺตพฺพา “เหตุ เจว เหตุสมฺปยุตฺตา จา”ติ, เหตุสมฺปยุตฺตา เจว
 น จ เหตุ, น เหตุ สเหตุกา. สปฺปจฺจยา, สงฺขตา, อนิทฺสฺสนา, อปฺปปฏิษา, อรูปา, สียา โลกียา,
 สียา โลกุตฺตรา, เกนจิ วิญญฺเอยยา, เกนจิ น วิญญฺเอยยา. โน อาสวา, สียา สาสวา, สียา
 อนาสวา, อาสววิปฺยุตฺตา, น วตฺตพฺพา “อาสวา เจว สาสวา จา”ติ, สียา สาสวา เจว โน จ
 อาสวา, สียา น วตฺตพฺพา “สาสวา เจว โน จ อาสวา”ติ, น วตฺตพฺพา “อาสวา เจว อาสว
 สมฺปยุตฺตา จา”ติปิ, “อาสวสมฺปยุตฺตา เจว โน จ อาสวา”ติปิ, สียา อาสววิปฺยุตฺตา สาสวา,
 สียา อาสววิปฺยุตฺตา อนาสวา.

โน สญฺโฆชนา ๗เปฯ โน คนฺถา ๗เปฯ โน โอฆา ๗เปฯ โน โยคา ๗เปฯ โน นีวรณา
 ๗เปฯ โน ปรามาสา ๗เปฯ สารมฺมณา, โน จิตฺตา, เจตฺตึกา, จิตฺตสมฺปยุตฺตา, จิตฺตสํสฺสฺฐา,
 จิตฺตสมฺมฺฐานา, จิตฺตสทฺทโน, จิตฺตานุปฺริวตฺติโน, จิตฺตสํสฺสฺฐจสมฺมฺฐานา, จิตฺตสํสฺสฺฐจสมฺมฺฐาน

สหภูโน, จิตตสังขยสมมุจจานานุปริวตติโน, พาหิรา, โน อูปาทา, สिया อูปาทีนนา, สिया อนูปาทีนนา.

โน อูปาทานา ๔เปฯ โน กิเลสา ๔เปฯ น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา, น ภาวนาย ปหาตพฺพา, น ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา, น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา. ปจฺมํ ฌานํ เอตฺตูปฺปนฺนํ วิตกฺกํ จเปตฺวา สวิตกฺกํ. ตีณิ ฌานา อวิตกฺกา. ปจฺมํ ฌานํ เอตฺตูปฺปนฺนํ วิจาร์ จเปตฺวา สวิจาร์. ตีณิ ฌานา อวิจารา. เทว ฌานา เอตฺตูปฺปนฺนํ ปีตี จเปตฺวา สปปีติกา. เทว ฌานานิ อปปีติกา. เทว ฌานา เอตฺตูปฺปนฺนํ ปีตี จเปตฺวา ปีติสหคตา. เทว ฌานา น ปีติสหคตา. ตีณิ ฌานา เอตฺตูปฺปนฺนํ สุขํ จเปตฺวา สุขสหคตา. จตฺตถิ ฌานํ น สุขสหคตํ. จตฺตถิ ฌานํ เอตฺตูปฺปนฺนํ อูเปกฺขํ จเปตฺวา อูเปกฺขาสหคตํ. ตีณิ ฌานา น อูเปกฺขาสหคตา, น กามาวจฺรา สिया รุปาวจฺรา, สिया น รุปาวจฺรา. ตีณิ ฌานา น อรูปาวจฺรา. จตฺตถิ ฌานํ สिया อรูปาวจฺรํ, สिया น อรูปาวจฺรํ. สिया ปริยาปนฺนา, สिया อปริยาปนฺนา, สिया นิยยานิกา, สिया อนิยยานิกา, สिया นียตา, สिया อนิยตา, สिया สอฺตฺตรา, สिया อนฺตฺตรา, อรณฺตา.

ปญฺหาปฺจจกฺ.

ฌานวิภังโก สมตฺโต.

-----

๑๒. ฌานวิภังค์

๑. สุตตันตภาชนียํ

มาติกา

[๕๐๘] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วย อาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษที่มีประมาณน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรมอย่างต่อเนื่อง มีปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง

ภิกษุนั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ๑ ทำความรู้สึกตัวในการ แลดู การเหยียดดู ๑ ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก ๑ ทำความรู้สึกตัวในการครองผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ๑ ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ๑ ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ๑ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง ๑

ภิกษุนั้นอาศัยเสนาสนะที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ดง ที่แจ้ง กองฟาง ที่สงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีกเลี่ยง ภิกษุนั้นอยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะกรรมฐาน

ภิกษุนั้นละอภิชฌาในโลกได้ มีจิตปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก อภิชฌา ละความพยายามและความคิดประทุษร้ายได้แล้ว มีจิตไม่พยายามอยู่ เป็น ผู้อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งมวล ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยายามและความคิดประทุษร้าย ละถิ่นมิตถะได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถิ่นมิตถะอยู่ เป็นผู้ได้อาโลกสัญญา มีสติสัมปชัญญะ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมิตถะ ละอุทัจจกุกุจะได้แล้ว เป็นผู้

ไม่ฟังชานอยู่ มีจิตสงบภายในตน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา¹⁰

ภิกษุชั้นละนิรวรณ ๕ เหล่านี้ที่เป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมอง ทอนกำลังปัญญา สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุทุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะ ละสุขและทุกข์ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิขัมมสัญญา เพราะไม่มนสิการนันทตสัญญา จึงได้บรรลุอากาศาณญาณายตนะ โดยปริกรรมว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้อยู่ เพราะก้าวล่วงอากาศาณญาณายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุวิญญาณญาณายตนะ โดยปริกรรมว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้อยู่ เพราะก้าวล่วงวิญญาณญาณายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุอากิญจัญญายตนะโดยปริกรรมว่า “อะไร ๆ ลักน้อยหนึ่งก็ไม่มี” ดังนี้ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่

มาติก ก ข

มาติกานิทเทศ

[๕๐๙] คำว่า **ในธรรมวินัยนี้** อธิบายว่า ในความเห็นนี้ ในความพอใจนี้ ในความชอบใจนี้ ในลัทธินี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ และในคำสอนของพระศาสดานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ในธรรมวินัยนี้¹¹

[๕๑๐] คำว่า **ภิกษุ** อธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะสมัญญา ชื่อว่าภิกษุ เพราะการปฏิญญาตน ชื่อว่าภิกษุ เพราะขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เข้าถึงภิกขาจาร ชื่อว่าภิกษุ เพราะทรงผ้าที่ผูกทำลาย¹² ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมได้แล้ว ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสได้เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสได้โดยไม่เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นพระเสขะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นพระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะไม่เป็นพระเสขะและพระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เลิศ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ ผุดผ่อง ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้มีสภาวะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ไม่กำเริบ¹³ สมควรแก่เหตุ ด้วยสงฆ์ผู้พร้อมเพียงกัน

[๕๑๑] คำว่า **ปาติโมกข์** อธิบายว่า ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

คำว่า **สังวร** อธิบายว่า ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทั้งทางกายและวาจา

10 ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔

11 ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๔/๒๕๖

12 วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๓

13 คือญัตติของ มั่นคง (วิ.มหาวิ. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๕๑๐/๓๕๔)

คำว่า **เป็นผู้สำรวจ** อธิบายว่า เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงพร้อมแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยปาติโมกขสังวรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเป็นผู้สำรวจด้วยปาติโมกขสังวร

[๕๑๒] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไป อยู่ ให้เป็นไปอยู่ เทียบไปอยู่ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๕๑๓] คำว่า **ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร** อธิบายว่า อาจารย์ก็มี อนุอาจารย์ก็มี ใน ๒ อย่างนั้น **อนุอาจารย์** เป็นไฉน

ความล่องละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า อนุอาจารย์ ความเป็นผู้ทุศีล แม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อนุอาจารย์

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารัก การพูดที่เล่นที่จริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วย มิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อนุอาจารย์

อาจารย์ เป็นไฉน

ความไม่ล่องละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า อาจารย์ ศีลสังวรแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อาจารย์

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารัก การพูดที่เล่นที่จริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วย มิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อาจารย์

[๕๑๔] คำว่า **โคจร** อธิบายว่า โคจรก็มี อโคจรก็มี

ใน ๒ อย่างนั้น **อโคจร** เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร มีหญิงหม้ายเป็นโคจร มีสาวเทื้อเป็นโคจร มีบัณฑิตเป็นโคจร มีภิกษุณีเป็นโคจร หรือมีร้านสุราเป็นโคจร เป็นผู้อยู่คลุกคลีกับพระราชชา มหาอำมาตย์ของพระราชชา เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูล ที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุษฎีมน้ำ มักด่าและบริภาษ¹⁴ ประรณนาแต่สิ่งที่มีใช้ประโยชน์ ประรณนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประรณนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ประรณนาความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเช่นนั้น นี้เรียกว่า อโคจร¹⁵

โคจร เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีสาวเทื้อเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีบัณฑิตเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีร้านสุราเป็นโคจร ไม่อยู่คลุกคลีกับพระราชชา มหาอำมาตย์ของพระราชชา เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นดุษฎีมน้ำ รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสา¹⁶

¹⁴ อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๙๙/๑๑๔

¹⁵ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๒

¹⁶ คำว่า “ผ้ากาสา” ได้แก่ ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดมีน้ำแก่นขนุนเป็นต้น

อบอวลไปด้วยกลิ่นของฤๅษี ปรากรณาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปรากรณาแต่สิ่งที่เกื้อกูล ปรากรณาแต่สิ่งที่เป็นความผาสุก ปรากรณาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเช่นนั้น นี้เรียกว่า โคจร

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยอาจารย์และด้วยโคจรนี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร¹⁷

[๕๑๕] ในคำว่า **เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย** อธิบายว่า ในคำว่า **เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย** นั้น **โทษมีประมาณน้อย** เป็นไฉน

โทษอย่างต่ำ อย่างเบา ที่สมมติกันว่าโทษเบา ที่จะพึงทำด้วยความสำรวม ระวัง และด้วยจิตตฺุปรบาทที่เนื่องด้วยมนสิการ เหล่านี้เรียกว่า โทษมีประมาณน้อย

ภิกษุเป็นผู้เห็นโทษ ภัย ความชั่วร้าย และเห็นการสลัดออกในโทษที่มีประมาณน้อยเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๖] ในคำว่า **สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย** นั้น **สิกขา** เป็นไฉน

สิกขา ๔ คือ

๑. สิกขาของภิกษุ เรียกว่า ภิกษุสิกขา
๒. สิกขาของภิกษุณี เรียกว่า ภิกษุณีสิกขา
๓. สิกขาของอุบาสก เรียกว่า อุบาสกสิกขา
๔. สิกขาของอุบาสิกา เรียกว่า อุบาสิกาสิกขา

เหล่านี้เรียกว่า สิกขา

ภิกษุสมาทานในสิกขาเหล่านี้ทั้งหมดด้วยการสมาทานทุกอย่าง ไม่ให้มีส่วนเหลือ ประพฤติอยู่ในสิกขาเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า สมาทานศึกษา ในสิกขาทั้งหลาย

[๕๑๗] คำว่า **คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย** อธิบายว่า ความเป็นผู้คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็มี ความเป็นผู้ไม่คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็มี

ใน ๒ อย่างนั้น **ความเป็นผู้ไม่คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย** เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อ สำรวมจักขุนทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณา และโทมนัสครอบงำได้ ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟัง เสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณภูฏัพพะ ด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว รวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนอินทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมไม่รักษามโนอินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมโนอินทรีย์ ความไม่คัมครอง กิริยาที่ไม่คัมครอง ความไม่รักษา ความไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย¹⁸

ความเป็นผู้คัมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรม คืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ฯลฯ สูดกลิ่นทางจมูก ฯลฯ ลิ้มรสทางลิ้น ฯลฯ

¹⁷ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๓

¹⁸ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๒/๓๓๘

ถูกต้องในกฎฐัพพะ ทางกาย ฯลฯ ฐัธมมามรณังทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสัจธรรม นินทริยัณัน ซึ่งเมื่อไม่สัจธรรมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณา และโทษนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามนินทริยัณ ถึงความสัจธรรมในมนินทริยัณ ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา ความสัจธรรม อินทริยัณ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยัณทั้งหลาย¹⁹

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยัณทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยัณทั้งหลาย

[๕๑๘] คำว่า **รู้จักประมาณในการบริโภค** อธิบายว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคก็มี ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคก็มี

ใน ๒ อย่างนั้น **ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค** เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่พิจารณาโดยแยบคาย บริโภคอาหารเพื่อเล่น เพื่อความมัวเมา เพื่อประเทืองผิว เพื่อความอ้วนพี ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ ความเป็นผู้ไม่พิจารณาในการบริโภคนั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค²⁰

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายว่า เราบริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น เพื่อความมัวเมา เพื่อประเทืองผิว และเพื่อความอ้วนพี แต่เพื่อกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้ชีวิตินทริยัณเป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปแห่งชีวิตินทริยัณ ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา ดังนี้ แล้วจึงบริโภคอาหาร ความสันโดษ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ การพิจารณาในการบริโภคนั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค²¹

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค

[๕๑๙] **ภิกษุเป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม** เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุ ความดี ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จสี่หิสะยาสน์ โดยการนอนตะแคงข้างขวา เท้าซ้อนเท้า มีสติสัมปชัญญะ ตั้งใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุที่ชื่อว่า เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยามด้วยประการฉะนี้

[๕๒๐] คำว่า **ความเพียรที่เป็นไปติดต่อกัน** อธิบายว่า การปรารภความเพียร ทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ

[๕๒๑] คำว่า **ปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง** อธิบายว่า ปัญญา กิริยาที่ รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลื่อมใสในธรรม สัมมาทิฐิ

¹⁹ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๔/๓๓๘

²⁰ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๕/๓๓๙

²¹ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๕/๓๓๙

[๕๒๒] ในคำว่า เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม นั้น โพธิปักขิยธรรม เป็นไฉน

โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์	๒. รัทมมวิจยสัมโพชฌงค์
๓. วิริยสัมโพชฌงค์	๔. ปิติสัมโพชฌงค์
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์	๖. สมาธิสัมโพชฌงค์
๗. อุเปกขาสัมโพชฌงค์	

เหล่านี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม

ภิกษุเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม

[๕๒๓] ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ

ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู

ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก

ทำความรู้สึกตัวในการครองผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร

ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม

ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ

ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง เป็นอย่างไร

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะก้าวไป ถอยกลับ ๑ เป็นผู้มีสติ สัมปชัญญะแลดู เหลียวดู ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะคู้เข้า เหยียดออก ๑ เป็นผู้มีสติ สัมปชัญญะในการครองผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะใน การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง ๑

[๕๒๔] บรรดาสภาวะธรรมเหล่านั้น สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ความทวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ^{๒๒}

[๕๒๕] ในคำว่า มีสัมปชัญญะ นั้น สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏิภาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือน ศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวัจฉิ นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ^{๒๓}

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยสตินี้และสัมปชัญญะนี้ ด้วยประการฉะนี้ ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะก้าวไปถอยกลับ ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะแลดู เหลียวดู ๑

๒๒ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๘/๓๓๙

๒๓ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๙/๓๓๙

เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะคู้เข้า เขยียดออก ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ๑ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง ๑

[๕๒๖] คำว่า **สังัด** อธิบายว่า แม้ หากเสนาสนะจะอยู่ในที่ไกล แต่ เสนาสนะนั้นไม่พลุกพล่านด้วยเหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่าสังัด แม้หากเสนาสนะจะอยู่ในที่ที่ห่างไกล แต่เสนาสนะนั้นไม่พลุกพล่านด้วย เหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้นก็ชื่อว่าสังัด

[๕๒๗] คำว่า **เสนาสนะ** อธิบายว่า เสนาสนะ คือ เตียง ตัง ฟูก หมอน วิหาร เปีง ปราสาท ป้อม โรงกลม ที่เร้นลับ ถ้ำ โคนไม้ พุ่มไม้ หรือสถานที่ที่ภิกษุขยับยังอยู่ ที่ทั้งหมดนี้ชื่อว่าเสนาสนะ

[๕๒๘] คำว่า **อาศัยเสนาสนะที่สังัดอยู่** อธิบายว่า อาศัย อาศัยอยู่ด้วยดี พักอยู่ เข้าไปพักอยู่ พักอาศัยเสนาสนะที่สังัดนี้อยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อาศัย เสนาสนะที่สังัดอยู่

[๕๒๙] คำว่า **ป่า** อธิบายว่า สถานที่ออกไปนอกเขตเมืองทั้งหมด นี้ชื่อว่าป่า

[๕๓๐] คำว่า **โคนไม้** อธิบายว่า รุกขมูลคือโคนไม้ บรรพตคือภูเขาแก่นทระ คือชอกเขา คิริคูกาคือถ้ำในภูเขา สุสานคือป่าช้า อัปภิกาสคือที่แจ้ง ปลาลดปญฺชะ คือกองฟาง

[๕๓๑] คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่ห่างไกล

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่มีป่าทึบ

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่นำหวาดกลัว

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่น่ากลัวจนขนพองสยองเกล้า

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่ตั้งอยู่ปลายแดน

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่ไม่อยู่ใกล้มนุษย์

คำว่า **ตง** นี้ เป็นชื่อของเสนาสนะที่อยู่ได้ยาก

[๕๓๒] คำว่า **มีเสียงน้อย** อธิบายว่า แม้หากเสนาสนะจะอยู่ในที่ใกล้ แต่เสนาสนะนั้นไม่พลุกพล่านด้วยเหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้น จึงชื่อว่ามีเสียงน้อย แม้หากเสนาสนะจะอยู่ในที่ห่างไกล แต่เสนาสนะนั้นไม่พลุกพล่านด้วยเหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้นก็ชื่อว่ามีเสียงน้อย

[๕๓๓] คำว่า **มีเสียงอีกทีกน้อย** อธิบายว่า เสนาสนะใดมีเสียงน้อย เสนาสนะนั้นชื่อว่ามีเสียงอีกทีกน้อย เสนาสนะใดมีเสียงอีกทีกน้อย เสนาสนะนั้นชื่อว่าไม่มีคนสัญจรไปมา เสนาสนะใดไม่มีผู้คนสัญจรไปมา เสนาสนะนั้นชื่อว่าเป็นที่มนุษย์แอบทำการได้²⁴ เสนาสนะใดเป็นสถานที่ที่มนุษย์แอบทำการได้ เสนาสนะนั้นก็ชื่อว่าสมควรเป็นที่หลีกเร้นอยู่

[๕๓๔] คำว่า **เป็นผู้อยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่าง** อธิบายว่า เป็นผู้อยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่าง

[๕๓๕] คำว่า **นั่งคู้บัลลังก์** อธิบายว่า เป็นผู้นั่งขัดสมาธิ

[๕๓๖] คำว่า **ตั้งกายตรง** อธิบายว่า กายที่ดำรงไว้ ตั้งไว้ ย่อมเป็นกายตรง

[๕๓๗] ในคำว่า **ดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะกรรมฐาน** นั้น **สติ** เป็นใจ

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ

24 อภ.วิ.อ. (ปาตี) ๕๓๓/๓๙๔

สตินี้เป็นอันภิกษุดำรงไว้มั่นแล้ว ตั้งไว้ดีแล้วที่ปลายจมูก หรือที่นิมิตเหนือริมฝีปาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะกรรมฐาน

[๕๓๘] ในคำว่า **ละอภิชฌาในโลกได้** นั้น **อภิชฌา** เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่า อภิชฌา

โลก เป็นไฉน

อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่า โลก

อภิชฌานี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้วในโลกนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ละอภิชฌาในโลกได้

[๕๓๙] ในคำว่า **มีจิตปราศจากอภิชฌา** นั้น **จิต** เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้เป็นธรรมชาติปราศจากอภิชฌา เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีจิตปราศจากอภิชฌา

[๕๔๐] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เทียบไปอยู่ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๕๔๑] ในคำว่า **ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา** นั้น **อภิชฌา** เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่า อภิชฌา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุชำระจิตนี้ให้บริสุทธิ์ ให้ผุดผ่อง ให้หมดจด ให้หลุด ให้พ้น ให้หลุดพ้นจากอภิชฌานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา

[๕๔๒] คำว่า **ละความพยาบาทและความคิดประทุษร้ายได้แล้ว** อธิบายว่า ความพยาบาทก็มี ความประทุษร้ายก็มี

ใน ๒ อย่างนั้น **ความพยาบาท** เป็นไฉน

จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความ ชุ่นเคือง ความพลุ่งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ความชุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ (และ) ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิด ปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพยาบาท

ความคิดประทุษร้าย เป็นไฉน

ความพยาบาทอันใด อันนั้นเป็นความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายอันใด อันนั้นเป็นความพยาบาท ความพยาบาทนี้ และความคิดประทุษร้ายนี้ เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ละความพยาบาทและความคิดประทุษร้ายได้แล้ว

[๕๔๓] ในคำว่า **มีจิตไม่พยาบาท** นั้น **จิต** เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้เป็นจิตไม่พยาบาท เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีจิตไม่พยาบาท

[๕๔๔] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอยู่

[๕๔๕] คำว่า **ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยาบาทและความคิดประทุษร้าย** อธิบายว่า ความพยาบาทก็มี ความคิดประทุษร้ายก็มี

ใน ๒ อย่างนั้น **ความพยายาม** เป็นไฉน

จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความ ชุนเคือง ความพลุ่งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ความชุนจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ (และ) ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิด ปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพยายาม

ความคิดประทุษร้าย เป็นไฉน

ความพยายามอันใด อันนั้นเป็นความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายอันใด อันนั้นเป็นความพยายาม

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุชำระจิตนี้ให้บริสุทธิ์ ให้ผุดผ่อง ให้หมดจด ให้หลุด ให้พ้น ให้หลุดพ้นจากความพยายามและความคิดประทุษร้ายนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยายามและความคิดประทุษร้าย

[๕๔๖] คำว่า **ละถีนมิ ทุระได้ แล้ว** อธิบายว่า ถีนมิ ทุระนั้นแยกเป็น ถีนะอย่างหนึ่ง มิ ทุระอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **ถีนะ** เป็นไฉน

ความหดหู่ ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความท้อถอยแห่งใจ ความ ย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อน ความท้อถอย กิริยาที่ท้อถอย ภาวะ ที่ท้อถอยแห่งใจ นี้เรียกว่า ถีนะ²⁵

มิ ทุระ เป็นไฉน

ความไม่สะดวกกาย ความไม่ควรแก่การงาน ความหงอยเหงา ความซบเซาแห่งกาย ความง่วงนอน ความง่วงซึม ความหลับ ความโง่งง ความอยากหลับ กิริยาที่อยากหลับ ภาวะที่อยากหลับ นี้เรียกว่า มิ ทุระ²⁶

ถีนะและมิ ทุระนี้ เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ละถีน มิ ทุระได้แล้ว

[๕๔๗] คำว่า **เป็นผู้ปราศจากถีนมิ ทุระ** อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจาก ถีนมิ ทุระ เพราะสละ คลาย ปล่อย วาง สละคืน ละและสละคืนถีนมิ ทุระนั้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้ปราศจากถีน มิ ทุระ

[๕๔๘] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า ฯลฯ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๕๔๙] ในคำว่า **ได้อาโลกสังฺกฺญา** นั้น **สังฺกฺญา** เป็นไฉน

ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ นี้เรียกว่า สังฺกฺญา สังฺกฺยานี้เป็นความสว่าง เปิดเผยบริสุทธิ์ ผ่องใส เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ได้อาโลกสังฺกฺญา

[๕๕๐] ในคำว่า **มีสติสัมปชัญญะ** นั้น **สติ** เป็นไฉน

²⁵ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๒/๓๑๕

²⁶ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๓/๒๙๗

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ

สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฎฐิ นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยสตินี้และสัมปชัญญะนี้ด้วยประการฉะนี้ เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า มีสติสัมปชัญญะ

[๕๕๑] คำว่า **ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระ** อธิบายว่า ถีนมิทระนั้นแยกเป็นถีนะอย่าง หนึ่ง มิทระอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **ถีนะ** เป็นไฉน

ความหดหู่ ฯลฯ ภาวะที่ทอดอ้อยแห่งใจ นี้เรียกว่า ถีนะ

มิทระ เป็นไฉน

ความไม่สะดวกกาย ฯลฯ ภาวะที่อยากหลับ นี้เรียกว่า มิทระ

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุชำระจิตนี้ให้บริสุทธิ์ ให้ผุดผ่อง ให้หมดจด ให้หลุด ให้พ้น ให้หลุดพ้น จากถีนมิทระนี้ เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระ

[๕๕๒] คำว่า **ละอุทัจจกุกุจจะได้แล้ว** อธิบายว่า อุ ทัจจกุกุจจะนั้นแยกเป็นอุทัจจจะ อย่างหนึ่ง กุกุจจะอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **อุทัจจจะ** เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความขัดส่ายแห่งจิต ภาวะที่พล่านไปแห่งจิต นี้เรียกว่า อุทัจจจะ²⁷

กุกุจจะ เป็นไฉน

ความสำคัญว่า ควรในสิ่งที่ไม่ควร ไม่ควรในสิ่งที่ควร มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ ไม่มีโทษในสิ่งที่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ภาวะที่รำคาญ ความเดือดร้อนใจ ความยุ่งใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า กุกุจจะ²⁸

อุทัจจจะและกุกุจจะนี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำ ให้พินาศไป ให้พินาศ ย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ละ อุทัจจกุกุจจะได้แล้ว

[๕๕๓] คำว่า **เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน** อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะสละ คลาย ปล่อยวาง ละ สลัดออก ละและสลัดออกซึ่งอุทัจจกุกุจจะนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน

[๕๕๔] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๕๕๕] คำว่า **ภายในตน** อธิบายว่า เป็นภายในตน มีเฉพาะตน

ในคำว่า มีจิตสงบ นั้น **จิต** เป็นไฉน

²⁷ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๕/๒๙๗

²⁸ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๖/๒๙๗

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต จิตนี้เป็นธรรมชาติสงบระงับ สงบเสียบภายในตน เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีจิตสงบภายในตน

[๕๕๖] คำว่า **ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ** อธิบายว่า อุทธัจจ-กุกกุจจะนั้นแยกเป็น อุทธัจจะอย่างหนึ่ง กุกกุจจะอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **อุทธัจจะ** เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความซัดส่ายแห่งจิต ภาวะที่พลาถัน ไปแห่งจิต นี้เรียกว่า อุทธัจจะ

กุกกุจจะ เป็นไฉน

ความสำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร ฯลฯ ความยุ่งใจ นี้เรียกว่า กุกกุจจะ

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุชำระจิตนี้ให้บริสุทธิ์ ให้ผุดผ่อง ให้หมดจด ให้หลุด ให้พ้น ให้หลุดพ้นจากอุทธัจจะ และ กุกกุจจะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ

[๕๕๗] ในคำว่า **ละวิจิกิจฉาได้แล้ว** นั้น **วิจิกิจฉา** เป็นไฉน

ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่าง ๆ ความตัดสินใจ อารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็น ๒ แง่ ความเห็นเหมือนทาง ๒ แพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะถือเอา โดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพว้างไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาโดยเป็นยุติได้ ความ กระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ นี้เรียกว่า วิจิกิจฉา

วิจิกิจฉานี้ เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ละวิจิกิจฉาได้แล้ว

[๕๕๘] คำว่า **เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว** อธิบายว่า เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉานี้ คือ ข้ามขึ้น ข้าม ออกถึงฝั่ง ถึงความสำเร็จตามลำดับ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว

[๕๕๙] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อยู่

คำว่า **ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรม** อธิบายว่า ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัย ไม่มีความสงสัย หมด ความสงสัย ปราศจากความสงสัยในกุศลธรรมด้วยวิจิกิจฉานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ไม่มีความสงสัยใน กุศลธรรม

[๕๖๐] ในคำว่า **ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา** นั้น **วิจิกิจฉา** เป็นไฉน

ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ฯลฯ ความกระด้างแห่งจิต ความ ลังเลใจ นี้เรียกว่า วิจิกิจฉา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญูณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุชำระจิตนี้ให้บริสุทธิ์ ให้ผุดผ่อง ให้หมดจด ให้หลุด ให้พ้น ให้หลุดพ้น จากวิจิกิจฉานี้ เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา

[๕๖๑] คำว่า **ละนิรอรณ ๕ เหล่านี้** อธิบายว่า นิรอรณ ๕ นี้เป็นอันสงบ ระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า ละนิรอรณ ๕ เหล่านี้

[๕๖๒] คำว่า **ที่เป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมอง** อธิบายว่า นิรอรณ ๕ เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้ จิตเศร้าหมอง

[๕๖๓] คำว่า **ทอนกำลังปัญญา** อธิบายว่า ปัญญาที่ยังไม่เกิดก็จะไม่เกิด และปัญญาที่เกิดแล้วก็จะดับไป เพราะนิรวรณ ๕ เหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ทอนกำลังปัญญา

[๕๖๔] ในคำว่า **สังต์จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย** นั้น **กาม** เป็นไฉน
 ฉันทะที่ชื่อว่ากาม ราคะที่ชื่อว่ากาม ฉันทราคะที่ชื่อว่ากาม สังกับปะที่ชื่อว่ากาม ราคะที่ชื่อว่ากาม สังกับปราคะที่ชื่อว่ากาม เหล่านี้เรียกว่า กาม

อกุศลธรรม เป็นไฉน

กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา เหล่านี้เรียกว่า อกุศลธรรม
 ภิกษุเป็นผู้สังต์แล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายดังกล่าวมานี้ เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า สังต์จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย

[๕๖๕] คำว่า **มีวิตกวิจาร์** อธิบายว่า วิตกวิจาร์นั้นแยกเป็นวิตกอย่างหนึ่ง วิจาร์อย่างหนึ่ง
 ใน ๒ อย่างนั้น **วิตก** เป็นไฉน
 ความตริ๊ก ความตริ๊กโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกับปะ นี้เรียกว่า วิตก

วิจาร์ เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งอารมณ์ นี้เรียกว่า วิจาร์

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยวิตกวิจาร์นี้ดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีวิตกวิจาร์

[๕๖๖] คำว่า **เกิดจากวิเวก** อธิบายว่า วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และ เอกัคคตา ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้วในวิเวกนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เกิดจากวิเวก

[๕๖๗] คำว่า **ปิติและสุข** อธิบายว่า ปิติและสุขนั้นแยกเป็นปิติอย่างหนึ่ง สุขอย่างหนึ่ง
 ใน ๒ อย่างนั้น **ปิติ** เป็นไฉน
 ความอิมเอิบ ความปราโมทย์ ความยินดีอย่างยิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี นี้เรียกว่า ปิติ

สุข เป็นไฉน

ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ภิรยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า สุข

สุขนี้สหระคต เกิดพร้อม ระคน และประกอบด้วยปิตินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีปิติและสุข

[๕๖๘] คำว่า **ปฐม** อธิบายว่า ชื่อว่าปฐม โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่า ปฐม เพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๑

[๕๖๙] คำว่า **ฌาน** อธิบายว่า วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา

[๕๗๐] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลุดี ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุปฐมฌาน

[๕๗๑] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอยู่

[๕๗๒] คำว่า **เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้ว** อธิบายว่า วิตกวิจาร์นั้นแยกเป็นวิตกอย่างหนึ่ง วิจาร์อย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **วิตก** เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า **วิตก**

วิจารณ์ เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งอารมณ์ นี้เรียกว่า **วิจารณ์**

วิตกและวิจารณ์ดังกล่าวมานี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสงี่ยม ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว

[๕๗๓] คำว่า **ภายในตน** อธิบายว่า เป็นภายในตน มีเฉพาะตน

[๕๗๔] คำว่า **มองใส** อธิบายว่า ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปักใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง

[๕๗๕] คำว่า **มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น** อธิบายว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ

[๕๗๖] คำว่า **ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์** อธิบายว่า วิตกวิจารณ์นั้นแยกเป็น วิตกอย่างหนึ่ง วิจารณ์อย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **วิตก** เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า **วิตก**

วิจารณ์ เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งอารมณ์ นี้เรียกว่า **วิจารณ์**

วิตกวิจารณ์ดังกล่าวมานี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสงี่ยม ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์

[๕๗๗] คำว่า **เกิดจากสมาธิ** อธิบายว่า ความมองใส ปิติ และสุข ธรรม เหล่านั้นเกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้วในสมาธินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เกิดจากสมาธิ

[๕๗๘] คำว่า **มีปิติและสุข** อธิบายว่า ปิติและสุขนั้นแยกเป็นปิติอย่างหนึ่ง สุขอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **ปิติ** เป็นไฉน

ความอิมเิบ ความปราโมทย์ ฯลฯ ความที่จิตชื่นชมยินดี นี้เรียกว่า **ปิติ**

สุข เป็นไฉน

ความสำราญทางใจ ฯลฯ กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่ เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า **สุข** สุขนี้สหจรต เกิดพร้อม ระคน ประกอบด้วยปิตินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีปิติและสุข

[๕๗๙] คำว่า **ทุติยะ** อธิบายว่า ชื่อว่าทุติยะ โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่าทุติยะ เพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๒

[๕๘๐] คำว่า **ฌาน** อธิบายว่า ความมองใส ปิติ สุข และเอกัคคตา

[๕๘๑] คำว่า **บรรลู่** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลู่ถึง ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลู่ทุติยฌาน

[๕๘๒] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอยู่

[๕๘๓] ในคำว่า **เพราะปิติจางคลายไป** นั้น **ปิติ** เป็นไฉน

ความอิมเิบ ความปราโมทย์ ความยินดีอย่างยิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี นี้เรียกว่า **ปิติ**

ปิตินี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสงี่ยม ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะปิติจางคลายไป

[๕๘๔] ในคำว่า **มีอุเบกขา** นั้น **อุเบกขา** เป็นไฉน

อุเบกขา ภาวะที่วางเฉย กิริยาที่เพ่งเฉย ความเป็นกลางแห่งจิต นี้เรียกว่า อุเบกขา
ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยอุเบกขานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีอุเบกขา

[๕๘๕] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๕๘๖] ในคำว่า **มีสติสัมปชัญญะ** นั้น **สติ** เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ

สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่า
สัมปชัญญะ

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยสตินี้และสัมปชัญญะนี้ ด้วย ประการฉะนี้ เพราะ
ฉะนั้นจึงเรียกว่า มีสติสัมปชัญญะ

[๕๘๗] ในคำว่า **เสวยสุขด้วยนามกาย** นั้น **สุข** เป็นไฉน

ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำคัญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส
กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำคัญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า สุข

กาย เป็นไฉน

สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ นี้เรียกว่า กาย

ภิกษุเสวยสุขนี้ด้วยกายนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เสวยสุขด้วยนามกาย

[๕๘๘] ในคำว่า **ที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญ** นั้น **พระอริยะทั้งหลาย** เป็นไฉน

พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะทั้งหลาย พระอริยะ เหล่านั้น กล่าว
สรรเสริญ แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ชัดเจน ประกาศบุคคลผู้ได้บรรลุนี้ เพราะฉะนั้นจึง
เรียกว่า ที่พระอริยะทั้งหลายกล่าว สรรเสริญ

[๕๘๙] ในคำว่า **มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข** นั้น **อุเบกขา** เป็นไฉน

อุเบกขา ความวางเฉย กิริยาที่เพ่งเฉย ความเป็นกลางแห่งจิต นี้เรียกว่า อุเบกขา

สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ

สุข เป็นไฉน

ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำคัญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส
กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำคัญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า สุข

ภิกษุประกอบด้วยอุเบกขา สติและสุขนี้ สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็น
ไปอยู่ เทียวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึง เรียกว่า เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

[๕๙๐] คำว่า **ตติยะ** อธิบายว่า ชื่อว่าตติยะ โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่า ตติยะ เพราะโยคา
วจรบุคคลเข้าถึงฉานนี้เป็นที่ ๓

[๕๙๑] คำว่า **ฉาน** อธิบายว่า อุเบกขา สติ สัมปชัญญะ สุข และเอกัคคตา

[๕๙๒] คำว่า **บรรลุ** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลุถึง การถูกต้อง การ
ทำให้แจ้ง การบรรลุตติยฉาน

[๕๙๓] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๕๙๔] คำว่า **เพราะละสุขและทุกข์ได้** อธิบายว่า สุขและทุกข์นั้นแยกเป็น สุขอย่างหนึ่ง
ทุกข์อย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **สุข** เป็นไฉน

ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า สุข

ทุกข์ เป็นไฉน

ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์

สุขและทุกข์นี้เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะละสุข และทุกข์ได้

[๕๙๕] คำว่า **เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว** อธิบายว่า โสมนัส และโทมนัสนั้น แยกเป็นโสมนัสอย่างหนึ่ง โทมนัสอย่างหนึ่ง

ใน ๒ อย่างนั้น **โสมนัส** เป็นไฉน

ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจตสัมผัส นี้เรียกว่า โสมนัส

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่ เจตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส

โสมนัสและโทมนัสนี้เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว

[๕๙๖] คำว่า **ไม่มีทุกข์ไม่ มีสุข** อธิบายว่า ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจตสัมผัส เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ไม่มี ทุกข์ไม่มีสุข

[๕๙๗] ในคำว่า **มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา** นั้น **อุเบกขา** เป็นไฉน

อุเบกขา ภาวะที่วางเฉย กิริยาที่เพ่งเฉย ความวางตนเป็นกลางแห่งจิต นี้เรียกว่า อุเบกขา

สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ

สตินี้เป็นอันเปิดเผย บริสุทธิ ผุดผ่อง เพราะอุเบกขานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา

[๕๙๘] คำว่า **จตุตถะ** อธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นที่ ๔ โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่าจตุตถะ เพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๔

[๕๙๙] คำว่า **ฌาน** อธิบายว่า อุเบกขา สติ และเอกัคคตา

[๖๐๐] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลุถึง การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุจตุตถฌาน

[๖๐๑] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๖๐๒] ในคำว่า **เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง** นั้น **รูปสัญญา** เป็นไฉน ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ของโยคาวจรบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติ ผู้ปฏิบัติในรูปภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้เป็นผู้เป็นสุขในปัจจุบัน เหล่านี้เรียกว่า รูปสัญญา

ภิกษุเป็นผู้ก้าวล่วงแล้ว ก้าวข้ามแล้ว ก้าวพ้นแล้วซึ่งรูปสัญญาเหล่านี้ เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง

[๖๐๓] ในคำว่า **เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญา** นั้น **ปฏิขสัญญา** เป็นไฉน รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา และโณสุตัพพะสัญญา เหล่านี้เรียกว่า ปฏิขสัญญา ปฏิขสัญญาเหล่านี้เป็นอันสงบระงับ สงบเสียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญา

[๖๐๔] ในคำว่า **เพราะไม่มณสิการนानัตตสัญญา** นั้น **นानัตตสัญญา** เป็นไฉน ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ของบุคคลผู้มีความพร้อมพร้อมด้วย มโนธาตุ หรือผู้มีความพร้อมพร้อมด้วยมโนวิญญาณธาตุซึ่งไม่ได้เข้าสมาบัติ เหล่านี้เรียกว่า นานัตตสัญญา

ภิกษุไม่มณสิการนานัตตสัญญาเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะไม่ มณสิการนานัตตสัญญา

[๖๐๕] ในคำว่า **อากาศไม่มีที่สุด** นั้น **อากาศ** เป็นไฉน อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งมหาภูตรูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ นี้เรียกว่า อากาศ^{๒๙}

ภิกษุตั้งจิตไว้ ตั้งจิตไว้ด้วยดี แผ่ไปไม่มีที่สุดในอากาศนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อากาศไม่มีที่สุด

[๖๐๖] คำว่า **อากาศนัญญาายตนะ** อธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าอากาศนัญญาายตนะ ผู้ปฏิบัติในอากาศนัญญาายตนภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

[๖๐๗] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรล ถึง การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลอากาศนัญญาายตนะ

[๖๐๘] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๖๐๙] คำว่า **เพราะก้าวล่วงอากาศนัญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง** อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้ก้าวล่วงแล้ว ก้าวข้ามแล้ว ก้าวพ้นแล้วซึ่งอากาศนัญญาายตนะ นี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงอากาศนัญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง

[๖๑๐] คำว่า **วิญญาณไม่มีที่สุด** อธิบายว่า ภิกษุมนสิการอากาศนั้นนั่นแหละที่วิญญาณถูกต้องแล้ว แผ่ไปไม่มีที่สุด เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า วิญญาณไม่มีที่สุด

[๖๑๑] คำว่า **วิญญาณัญญาายตนะ** อธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิก ของบุคคลผู้เข้าวิญญาณัญญาายตนะ ผู้ปฏิบัติในวิญญาณัญญาายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

[๖๑๒] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลถึง การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลวิญญาณัญญาายตนะ

[๖๑๓] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๖๑๔] คำว่า **เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง** อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้ก้าวล่วงแล้ว ก้าวข้ามแล้ว ก้าวพ้นแล้วซึ่งวิญญาณัญญาายตนะ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง

[๖๑๕] คำว่า **อะไร ๆ สักน้อยหนึ่งก็ไม่มี** อธิบายว่า ภิกษุทำวิญญาณนั้นนั่นแหละไม่ให้มี ให้เสื่อมไปให้อันตรธานไป พิจารณาเห็นว่า น้อยหนึ่งก็ไม่มี เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อะไร ๆ สักน้อยหนึ่งก็ไม่มี

^{๒๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๒๔/๒๑๗

[๖๑๖] คำว่า **อากิญจัญญายตนะ** อธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้า อากิญจัญญายตนะ ผู้ปฏิบัติในอากิญจัญญายตนภูมิ หรือของพระ อรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

[๖๑๗] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรล ถึง การถูกต้อง การ ทำให้แจ้ง การบรรลอากิญจัญญายตนะ

[๖๑๘] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๖๑๙] คำว่า **เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง** อธิบายว่า ภิกษุ เป็นผู้ก้าวล่วงแล้ว ก้าวข้ามแล้ว ก้าวพ้นแล้วซึ่งอากิญจัญญายตนะ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วง อากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง

คำว่า **ผู้มีศีล ญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีศีล ญญาก็ไม่ใช่** อธิบายว่า ภิกษุมนสิการ อากิญจัญญายตนะนั้น นั้นแหละโดยความเป็นฌานที่สงบ เจริญสมาบัติที่มีสังขารเหลืออยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ผู้มีศีล ญญาก็ ไม่ใช่ ไม่มีศีล ญญาก็ไม่ใช่

[๖๒๐] คำว่า **เนวส์ญญานาสัญญายตนะ** อธิบายว่า ธรรมคือจิตและ เจตสิกของบุคคลผู้เข้า เนวส์ญญานาสัญญายตนะ หรือผู้ปฏิบัติในเนวส์ญญานา-สังญายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

[๖๒๑] คำว่า **บรรล** อธิบายว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การบรรลถึง การถูกต้อง การ ทำให้แจ้ง การบรรลเนวส์ญญานาสัญญายตนะ

[๖๒๒] คำว่า **อยู่** อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เทียบไปอยู่ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

สุดตันตภาษณีย์ จบ

๒. อภิธรรมภาษณีย์

๑. รูปาวจรกุศล

ฌานจตุกกนัย

[๖๒๓] **ฌาน ๔** คือ

๑. ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑)
๒. ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒)
๓. ตติยฌาน (ฌานที่ ๓)
๔. จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔)

[๖๒๔] บรรดาฌาน ๔ นั้น **ปฐมฌาน** เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภาพ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิต เป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรม ที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๑)

ทุตติยฌาน เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภาพ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลทุตติย ฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุตติยฌาน สภาวธรรม ที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๒)

ตติยฌาน เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะปิติจางคลายไป ฯลฯ บรรลุตติยฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ตติยฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๓)

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐมวิกสิต เป็นอารมณ์ 'ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้' ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๔)

ฌานจตุกนัย จบ

ฌานปัญจกนัย

[๖๒๕] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมี องค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๑)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกามและสภาวธรรม ที่เป็นอกุศลทั้งหลาย บรรลุทุติยฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร มีปิติและสุข อันเกิดจากวิเวก อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๔ คือ วิจาร ปิติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๒)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุตติยฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌาน มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ตติยฌาน สภาวธรรม ที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๓)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะปิติจางคลายไป ฯลฯ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๔)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ บรรลุปัญจฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัญจฌาน สภาวธรรมที่เหลือ ชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๕)

ฌานปัญจกนัย จบ

๒. อรูปาวจรกุศล

[๖๒๖] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอาภิญญาญาณตนะ ได้โดยประการทั้งปวง บรรลุจตุตถฌานที่สหคตด้วยเนวสัณญานา สัณญายตนสัณญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่าจตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

๓. โลกุตตรกุศล

ฌานจตุกนัย

[๖๒๗] **ฌาน ๔ คือ**

๑. ปฐมฌาน	๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน	๔. จตุตถฌาน

[๖๒๘] บรรดาฌาน ๔ นั้น **ปฐมฌาน** เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคที่เป็นโลกุตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละกิเลส เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น บรรลุปัญจมรรคที่เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิณฑา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัญจมรรค สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน (๕)

ฌานปัญจกนัย จบ

๔. รูปาวจรวิปาก

[๖๓๐] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน	๒. ทุตติยฌาน
๓. ตติยฌาน	๔. จตุตถฌาน

[๖๓๑] บรรดาฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิตนเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปฐกศล

ภิกษุสัจจจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิตนเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็น วิปาก เพราะได้ทำได้สังสมรูปาวจรกุศลกรรมนั้นนั่นแหละ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

ทุตติยฌาน เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุตติยฌานที่มีปฐมวิกสิตนเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปฐกศล

เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุตติยฌาน ฯลฯ บรรลุตติยฌาน ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ บรรลุปัญจมรรคที่มีปฐมวิกสิตนเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นวิปาก เพราะได้ทำได้สังสมรูปาวจรกุศลกรรมนั้น นั่นแหละ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัญจมรรค สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

๕. อรูปาวจรวิปาก

[๖๓๒] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิณัจญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง ฯลฯ บรรลุจตุตถฌานที่สหคตด้วยเนวสัจญยานาสัจญญาายตนสัจญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปฐกศล

เพราะก้าวล่วงอากิณัจญญาายตนะได้โดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ที่สหคตด้วยเนวสัจญยานาสัจญญาายตนสัจญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ซึ่งเป็นวิปาก เพราะได้ทำได้สังสมอรูปาวจรกุศลกรรมนั้นนั่นแหละ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

๖. โลกุตตรวิปาก

[๖๓๓] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน	๒. ทุตติยฌาน
๓. ตติยฌาน	๔. จตุตถฌาน

[๖๓๔] บรรดาฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไหน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุมุมิเบื้องต้น สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ที่เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล

ภิกษุสงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ที่เป็นสุญญตะ เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ซึ่งเป็นวิบาก เพราะได้ทำได้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตรกุศลนั้นนั่นแหละ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่่าสัมปยุตด้วยฌาน

ทุตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุมุมิเบื้องต้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุตติยฌานที่เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล

... เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุตติยฌาน ฯลฯ บรรลุ ตุตติยฌาน ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ บรรลุปัญจฌาน ที่เป็นสุญญตะ เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ซึ่งเป็นวิบาก เพราะได้ทำได้เจริญ ฌานที่เป็นโลกุตตรกุศลนั้นนั่นแหละ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัญจฌาน สภาวธรรมที่เหลือ ชื่อว่่าสัมปยุตด้วยฌาน

๗. ฐปาฐปาจารกิริยา

[๖๓๕] **ฌาน ๔ คือ**

๑. ปฐมฌาน	๒. ทุตติยฌาน
๓. ตุตติยฌาน	๔. จตุตถฌาน

[๖๓๖] บรรดาฌาน ๔ นั้น **ปฐมฌาน** เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฐปาฐปาจารฌานที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นที่วิบากแห่งกรรม เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่่าสัมปยุตด้วยฌาน

ทุตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฐปาฐปาจารฌานที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นที่วิบากแห่งกรรม เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุตติยฌาน ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ บรรลุปัญจฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัญจฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่่าสัมปยุตด้วยฌาน

[๖๓๗] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฐปาฐปาจารฌานที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นที่วิบากแห่งกรรม เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะ ก้าวล่วงอาภิญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง บรรลุจตุตถฌานที่สหคตด้วยเนวสัณญานา สัณญายตนสัณญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่่าสัมปยุตด้วยฌาน

อภิธรรมภาขณีย์ จบ

๓. ปัญหาปุจฉะ

[๖๓๘] **ฉาน ๔** ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี วิตก มีวิจาร์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. ฯลฯ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌานที่มีความ ผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. ฯลฯ เพราะปีติจางคลายไป เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ฯลฯ

๔. ฯลฯ เพราะโลมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วจึงบรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

ติกมติกปัจฉา ทุกมติกปัจฉา

[๖๓๙] บรรดาฉาน ๔ **ฉาน**เท่าไรเป็นกุศล เท่าไรเป็นอกุศล เท่าไรเป็นอภัยกถุต ฯลฯ เท่าไรเป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ เท่าไรไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้

๑. ติกมติกวิสัยชา

๑-๒๒. กุศลติกวิสัยชา

[๖๔๐] **ฉาน ๔** ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอภัยกถุตก็มี

เว้นสุขเวทนาที่เกิดในฉานนี้แล้ว ฉาน ๓ สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เว้น อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดในฉานนี้แล้ว จตุตถฉานสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

ฉาน ๔ ที่เป็นวิบากก็มี ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี

ฉาน ๔ ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิยัตถิอและเป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิยัตถิอแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิยัตถิอและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี

ฉาน ๔ ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี ที่กิเลสไม่ ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี

เว้นวิตกและวิจาร์ที่เกิดในฉานนี้แล้ว ปฐมฉานมีทั้งวิตกและวิจาร์ ฉาน ๓ ไม่ มีทั้งวิตกและวิจาร์

เว้นปีติที่เกิดในฉานนี้แล้ว ฉาน ๒ สหระคด้วยปีติ เว้นสุขที่เกิดในฉาน นี้แล้ว ฉาน ๓ สหระคด้วยสุข เว้นอุเบกขาที่เกิดในฉานนี้แล้ว จตุตถฉาน สหระคด้วยอุเบกขา

ฉาน ๔ ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

ฉาน ๔ ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

ฉาน ๔ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจตุตถภูมิ ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจตุตถภูมิ และนิพพานก็มี

ฉาน ๔ ที่เป็นของเสขบุคคลก็มี ที่เป็นของอเสขบุคคลก็มี ที่ไม่เป็นของ เสขบุคคลและอเสขบุคคลก็มี

ฉาน ๔ ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปมาณะก็มี

ฉาน ๓ กล่าวไม่ได้ว่า มีปริตตะเป็นอารมณ์ หรือมีมหัคคตะเป็นอารมณ์

ฉาน ๔ ที่มีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี จตุตถฉานที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีหัตคตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีปริตตะเป็นอารมณ์ มีหัตคตะเป็นอารมณ์ หรือมีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี

ฉาน ๔ ที่เป็นชั้นกลางก็มี ที่เป็นชั้นประณีตก็มี

ฉาน ๔ ที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนก็มี ที่ให้ผลไม่แน่นอนก็มี

ฉาน ๓ ไม่ใช่มีมรรคเป็นอารมณ์ ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นเหตุ หรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี จตุตถฉานที่มีมรรคเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุ หรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี

ฉาน ๔ ที่เกิดขึ้นก็มี ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มี ที่จักเกิดขึ้นแน่นอนก็มี

ฉาน ๔ ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี

ฉาน ๓ กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ จตุตถฉานที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ก็มี

ฉาน ๔ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี

ฉาน ๓ มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ จตุตถฉานที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ หรือมีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี

ฉาน ๔ เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้

๒. ทุกมาติกาวิสังขนา

๑. เหตุโคจจกวิสังขนา

[๖๔๑] ฉาน ๔ ไม่เป็นเหตุ ฉาน ๔ มีเหตุ

ฉาน ๔ สัมปยุตด้วยเหตุ ฉาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและมีเหตุ

ฉาน ๔ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ฉาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ

ฉาน ๔ สัมปยุตด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ฉาน ๔ ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ

๒. จุพันธ์ทรทุกวิสังขนา

ฉาน ๔ มีปัจจัยปรุงแต่ง ฉาน ๔ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

ฉาน ๔ เห็นไม่ได้ ฉาน ๔ กระทบไม่ได้

ฉาน ๔ ไม่เป็นรูป ฉาน ๔ ที่เป็นโลกิยะก็มี ที่เป็นโลกุตตระก็มี

ฉาน ๔ จิตบางดวงรู้ได้ ฉาน ๔ จิตบางดวงรู้ไม่ได้

๓. อาสวโคจจกวิสังขนา

ฉาน ๔ ไม่เป็นอาสวะ ฉาน ๔ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะก็มี ที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะก็มี

ฉาน ๔ วิปยุตจากอาสวะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ

ฉาน ๔ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี

ฉาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ หรือสัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ฌาน ๔ ที่วิปยุตจากอสังขแต่เป็นอารมณ์ของอสังขก็มี ที่วิปยุตจากอสังขและไม่มี
อารมณ์ของอสังขก็มี

๔-๙. สัญโญชนโคจจกาทิวัสขนา

ฌาน ๔ ไม่เป็นสังโยชน์ ฯลฯ ไม่เป็นคันถะ ฯลฯ ไม่เป็นโสมะ ฯลฯ ไม่เป็นโยคะ ฯลฯ ไม่เป็นนิรอรณ์
ฯลฯ ไม่เป็นปรามาส ฯลฯ

๑๐. มหันตรทุกวิัสขนา

ฌาน ๔ รับรู้อารมณ์ได้ ฌาน ๔ ไม่เป็นจิต
ฌาน ๔ เป็นเจตสิก ฌาน ๔ สัมปยุตด้วยจิต
ฌาน ๔ ระคนกับจิต ฌาน ๔ มีจิตเป็นสมุฏฐาน
ฌาน ๔ เกิดพร้อมกบจิต ฌาน ๔ เป็นไปตามจิต
ฌาน ๔ ระคนกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน ฌาน ๔ ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อม
กบจิต

ฌาน ๔ ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต ฌาน ๔ เป็นภายนอก
ฌาน ๔ ไม่เป็นอุปาทายรูป ฌาน ๔ ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึดถือก็มี ที่กรรมอัน
ประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึดถือก็มี

๑๑-๑๒. อุปาทานโคจจกาทิวัสขนา

ฌาน ๔ ไม่เป็นอุปาทาน ฯลฯ ไม่เป็นกิเลส ฯลฯ

๑๓. ปิวฐิติวฐิติวัสขนา

ฌาน ๔ ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓
ฌาน ๔ ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓
เว้นวิตกที่เกิดในฌานนี้แล้ว ปฐมฌานมีวิตก ฌาน ๓ ไม่มีวิตก เว้นวิจาร์ที่เกิดในฌานนี้แล้ว
ปฐมฌานมีวิจาร์ ฌาน ๓ ไม่มีวิจาร์ เว้นปีติที่เกิดในฌานนี้แล้ว ฌาน ๒ มีปีติ ฌาน ๒ ไม่มีปีติ เว้นปีติที่เกิด
ในฌานนี้แล้ว ฌาน ๒ สหระคตด้วยปีติ ฌาน ๒ ไม่สหระคตด้วยปีติ
เว้นสุขที่เกิดในฌานนี้แล้ว ฌาน ๓ สหระคตด้วยสุข จตุตถฌานไม่สหระคตด้วย สุข เว้นอุเบกขาที่
เกิดในฌานนี้แล้ว จตุตถฌานสหระคตด้วยอุเบกขา ฌาน ๓ ไม่สหระคตด้วยอุเบกขา
ฌาน ๔ ไม่เป็นกามาวจร ฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นรูปาวจรก็มี
ฌาน ๓ ไม่เป็นอรูปาวจร จตุตถฌานที่เป็นอรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นอรูปาวจรก็มี ฌาน ๔ ที่นับเนื่อง
ในวิภูฏทุกขก็มี ที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกขก็มี
ฌาน ๔ ที่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกขก็มี ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกขก็มี ฌาน ๔ ที่ให้ผล
แน่นอนก็มี ที่ให้ผลไม่แน่นอนก็มี
ฌาน ๔ ที่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็มี ที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็มี ฌาน ๔ ไม่เป็น เหตุให้สัตวิธองให้

ปัญหปุจจกะ จบ

ฌานวิภังค์ จบบริบูรณ์